

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління»

До захисту

В.о. завідувача кафедри публічного управління

та державної служби

к.держ.упр., доц. Набока Л.В.

ПРИНЦИПИ І ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО
АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОСТОРУ В УКРАЇНІ

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр»

281 Публічне управління та адміністрування

28 Публічне управління та адміністрування

Виконавець

здобувач 2 курсу, групи ЗПУА-4-23

А.В. Зозулева

Керівник

д.ю.н., професор

Л.Ю. Величко

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОСТОРУ	8
1.1 Сутність і принципи демократизації судової влади в контексті впровадження Європейського адміністративного простору	8
1.2 Нормативно-правове забезпечення демократизації судів в Україні в контексті формування Європейського адміністративного простору	15
1.3 Досвід демократизації судової системи в країнах ЄС як складова формування Європейського адміністративного простору.....	23
РОЗДІЛ 2 СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОСТОРУ	31
2.1 Оцінка рівня незалежності та підзвітності судової влади в контексті формування Європейського адміністративного простору.....	31
2.2 Дослідження доступності правосуддя і довіри громадян до судів як індикаторів формування Європейського адміністративного простору.....	42
2.3 Проблемні аспекти демократизації судової системи України в контексті впровадження Європейського адміністративного простору	52
РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОСТОРУ	61
3.1 Впровадження європейських стандартів судочинства як основа формування європейського адміністративного простору: першочергові заходи та подолання перешкод	61
3.2 Посилення громадського та експертного контролю за діяльністю судів як механізм забезпечення стандартів Європейського	

адміністративного простору.....	69
3.3 Підвищення прозорості та підзвітності суддів у контексті впровадження стандартів Європейського адміністративного простору: організаційні заходи на місцевому рівні (на прикладі умовного окружного суду)	76
ВИСНОВКИ.....	84
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ.....	87

ВСТУП

Актуальність теми. Демократизація судової системи в контексті формування Європейського адміністративного простору (ЄАП) є надзвичайно актуальною проблемою для України. Адже ефективна, незалежна та підзвітна судова влада є не лише фундаментом демократичного суспільства, але й необхідними умовами впровадження їх європейських стандартів публічного адміністрування.

Недостатня ефективність судового контролю за діяльністю органів публічної влади, низький рівень довіри до адміністративних судів, проблеми з доступністю правосуддя – все це перешкоджає повноцінній інтеграції України до ЄАП. Тому пошук ефективних шляхів демократизації вітчизняної судової системи у відповідності до принципів належного врядування набуває особливої актуальності.

Від успіху демократичної трансформації судової системи залежить не тільки захист прав громадян у відносинах з публічною адміністрацією, але й загальна ефективність впровадження стандартів ЄАП в Україні. Отже, комплексне дослідження проблем і перспектив демократизації українських судів у контексті формування ЄАП має теоретичне і практичне значення.

Стан наукової розробки проблеми. Проблема демократизації судової системи України в контексті формування ЄАП привертає значну увагу науковців. Дослідження останніх років фокусуються на різних аспектах наближення вітчизняного правосуддя до європейських стандартів публічного адміністрування. Так, питання незалежності та ефективності адміністративної юстиції розглядали М. Савенко (2019), Н. Шукліна (2020), В. Городовенко (2021). Автори акцентують увагу на необхідності забезпечення ефективного судового контролю за діяльністю публічної адміністрації.

Доступність правосуддя в адміністративних справах стала предметом дослідження Н. Оніщенко (2019), С. Прилуцького (2021). Проблеми

впровадження європейських стандартів адміністративного судочинства аналізувалися Л.А. Москвич (2020), О. Овчаренко (2022). Роль громадського контролю за судами в контексті формування ЄАП висвітлювали І. Назаров (2021), Т. Слінько (2022).

Водночас, попри значний науковий доробок, комплексні дослідження демократизації судової системи України саме в контексті формування ЄАП досі лишаються недостатніми. Потребують обґрунтованого аналізу сучасні виклики і перешкоди на шляху впровадження європейських стандартів судочинства, а також необхідна розробка практичних рекомендацій щодо синхронізації судової реформи з процесами формування ЄАП.

Метою роботи є обґрунтування теоретичних засад та розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення процесу демократизації судової системи України в контексті формування Європейського адміністративного простору. Для досягнення зазначеної мети, були поставлені і виконані такі завдання:

- розкрити сутність і принципи демократизації судової влади в контексті впровадження стандартів ЄАП;
- проаналізувати нормативно-правове забезпечення демократизації судової системи України як складового формування ЄАП;
- узагальнити досвід формування судових систем у демократичних країнах ЄС як складову формування єдиного адміністративного простору;
- оцінити рівень незалежності та підзвітності судової влади в контексті впровадження принципів ЄАП;
- дослідити доступність правосуддя і довіру громадян до судів як індикаторів формування ЄАП;
- визначити проблемні аспекти демократизації судової системи на сучасному етапі формування ЄАП;
- спрогнозувати шляхи впровадження європейських стандартів судочинства як основи формування ЄАП;
- запропонувати механізми посилення громадського контролю та

підвищення прозорості судів відповідно до стандартів ЄАП.

Об'єктом дослідження є процес демократизації судової системи України в умовах формування Європейського адміністративного простору.

Предметом дослідження є теоретичні засади та практичні аспекти вдосконалення механізмів демократизації судової системи України відповідно до стандартів і принципів ЄАП.

Методи дослідження: Методологічне підґрунтя роботи становлять сучасні наукові засади публічного управління та адміністрування, а також основні методи пізнання: *діалектичний та системний підходи* – для розкриття сутності демократизації судової влади в контексті ЄАП; *формально-юридичний метод* – при аналізі нормативно-правової бази; *порівняльно-правовий метод* – при вивченні досвіду країн ЄС; *соціологічні методи* – для оцінки рівня довіри до судів; *статистичні методи* – при аналізі показників функціонування судової системи; *метод абстрагування і критичний аналіз* – для виявлення проблем демократизації; *методи стратегічного управління* – визначені напрями реформ; *інституційний підхід* – при розробці заходів із впровадження європейських стандартів.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження мають значний практичний потенціал для використання в управлінській, гуманітарній та дослідницькій сферах. Основні напрями їх практичного застосування:

- *для Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України* – в частині вдосконалення законодавства про судоустрій відповідно до вимог ЄАП;
- *для Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії судів, Державної судової адміністрації* – у частині впровадження європейських стандартів судочинства;
- *для окружних адміністративних судів* – у частині підвищення ефективності судового контролю за діяльністю публічної адміністрації;
- *для навчальних закладів* – у частині підготовки судів відповідно до вимог ЄАП;

– для неурядових організацій та ЗМІ – у частині громадського контролю за впровадженням стандартів ЄАП у судовій системі.

Інформаційну базу становитимуть: Конституція України, закони України «Про судоустрій і статус суддів», «Про вищу раду правосуддя» та ін.; документи щодо формування ЄАП та стандартів належного впорядкування; звіти та аналітичні матеріали інституцій щодо ЄС стану судової системи України; статистичні дані щодо діяльності адміністративних судів; результати соціологічних досліджень довіри до судової влади; наукові праці з питань демократизації судової системи та формування ЄАП.

Особистий внесок . Магістерська дипломна робота самостійно виконана шляхом наукового дослідження та узагальнення. Усі результати отримані за допомогою самостійної обробки та аналізу та синтезу наданих даних.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів з 9-ма параграфами, висновків, переліку використаних джерел із 126-ти джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОСТОРУ

1.1 Сутність і принципи демократизації судової влади в контексті впровадження Європейського адміністративного простору

Залежно від сфери, Європейський адміністративний простір (ЄАП) є комплексною системою принципів, правил та стандартів організації публічної адміністрації, що формується в європейській інтеграції та є обов'язковою для держав-членів і кандидатів на вступ до ЄС. Одним із ключових елементів ЄАП є ефективна система адміністративного судочинства, яка забезпечує захист прав громадян у відносинах з органами публічної влади та сприяє утвердженню принципів належного врядування.

Впровадження ЄАП в Україні нерозривно пов'язане з процесами демократизації судової системи, особливо в частині розвитку адміністративної юстиції. Адже саме адміністративні суди виступають арбітрами у спорах між громадянами та державою, забезпечують дотримання європейських стандартів публічного адміністрування та захищають права особи від можливого свавілля з боку владних інституцій. Тому реформування судової влади на засадах демократії є невід'ємною складовою розбудови ЄАП у нашій державі.

В умовах становлення України як демократичної і правової держави надзвичайної ваги набувають процеси реформування та демократизації усіх гілок влади, в тому числі судової. Саме незалежний, справедливий і підзвітний суд є одним із наріжних каменів демократичного устрою, гарантом дотримання прав людини та верховенства права в державі [44, с. 25].

Що ж означає поняття «демократизація судової влади»? У найширшому

розумінні демократизацію можна визначити як поступове наближення певного інституту чи сфери суспільного буття до ідеалів і принципів демократії [72, с. 119]. Якщо ж говорити безпосередньо про демократизацію судової системи, то вона передбачає впровадження в організацію та діяльність судів фундаментальних демократичних цінностей.

Розмірковуючи про сутність цього явища, професор Л. Москвич акцентує, що демократизація судової влади – це поступовий, складний і багатовимірний процес імплементації в її функціонування та розвиток ключових засад демократичної організації державної влади [34, с. 7]. Серед таких засад найчастіше виділяють народний суверенітет, пріоритет прав людини, поділ влади, виборність, плюралізм, транспарентність, підконтрольність і підзвітність влади громадянському суспільству [4, с. 23].

Але яким чином ці принципи можуть бути втілені у специфічній царині правосуддя? Тут варто згадати класичну формулу, запропоновану ще в ХІХ столітті видатним французьким правознавцем Р. Ієрінгом: «Метою права є мир, засобом для досягнення цієї мети – боротьба». І саме демократизація судової влади уможливує досягнення соціального миру через цивілізовану, правову «боротьбу» рівних суб'єктів перед незалежним і неупередженим арбітром – судом.

Якщо спробувати «розкласти» сутність демократизації судової влади на складові, то можна виділити низку вузлових проявів цього процесу:

1. Забезпечення доступності правосуддя для всіх членів суспільства, незалежно від їх соціального статусу, матеріального стану чи будь-яких інших чинників. Кожен має право на справедливий і відкритий розгляд його справи компетентним, незалежним і безстороннім судом [18].

2. Покращення механізмів захисту прав людини і основоположних свобод. Суди повинні стати надійним захисним бар'єром від будь-яких посягань на права особи з боку держави чи інших суб'єктів [80, р. 251].

3. Підвищення авторитету і довіри до судової влади з боку суспільства через зростання професіоналізму суддів, удосконалення процедур їх відбору,

відповідальності, доброчесності.

4. Зміцнення інституційної та функціональної незалежності судів від інших гілок влади, виключення будь-яких форм тиску на суд.

5. Забезпечення транспарентності та підзвітності судової влади суспільству через механізми громадського контролю, моніторингу та оцінки роботи суддів [8].

6. Впровадження сучасних інформаційних технологій в судочинство для оптимізації строків розгляду справ, зручності учасників процесу та публічності діяльності судів [23].

Цікаву точку зору щодо сутності демократизації судової влади висловлює український науковець В. Городовенко. На його думку, цей процес можна уявити у вигляді своєрідної тріади: «суд для суспільства (justice for society)» – «суд за участі суспільства (justice with society)» – «суд, підзвітний суспільству (justice accountable to society)». Тобто демократизація судів відбувається шляхом поступового залучення громадянського суспільства до здійснення судової влади, забезпечення його впливу на функціонування судів та участі в оцінці їх ефективності [9, с. 10].

Якщо пильніше придивитися до міжнародного досвіду, то побачимо, що концепт демократизації судової влади тісно пов'язаний з двома іншими фундаментальними поняттями: незалежність судів та їх підзвітність. На перший погляд може видатися, що це антагоністичні речі, адже незалежність начебто виключає підзвітність і навпаки. Але, як наголошено у Висновку № 18 (2015) Консультативної ради європейських суддів, незалежність і підзвітність – це дві сторони однієї медалі: «незалежні суди підзвітні суспільству, а підзвітність є найкращим способом забезпечення незалежності судової системи» [106].

Справді, незалежність судової влади – це не привілей суддів, а запорука справедливого правосуддя для кожного. Водночас ця незалежність не є абсолютною – вона врівноважується підзвітністю судів суспільству як джерелу влади у демократичній державі. Саме через демократичні процедури формування суддівського корпусу, публічний контроль за судами та оцінку

їхньої роботи громадянське суспільство долучається до функціонування третьої гілки влади і впливає на її розвиток [116, С. 31].

Американські фахівці у сфері судової реформи В. Фіс та П. Пассос вдало відзначають, що підзвітність судів включає кілька вимірів: 1) інституційна підзвітність судової системи суспільству в цілому; 2) підзвітність окремих суддів; 3) підзвітність судових рішень. Кожен з цих аспектів передбачає систему стримувань і противаг, набір стандартів оцінювання та відповідні процедури, які у сукупності формують «екосистему демократичної підзвітності судової влади» [89, р. 11].

У цьому ключі варто детальніше розглянути питання про основні принципи демократизації судової влади. Як впливає з проаналізованих вище наукових позицій, такими принципами є:

1. Верховенство права: судова влада діє виключно на основі Конституції та законів, судді підкоряються лише праву, захищають права людини та основоположні свободи [64].

2. Доступність правосуддя: суд є відкритим і доступним для всіх членів суспільства, судові процедури є простими та зрозумілими, система судових витрат не стає перепорою для звернення особи до суду [52].

3. Незалежність суддів: судді вільні від будь-якого неналежного впливу, тиску чи втручання, їхній статус надійно захищений правовими гарантіями, порядок призначення, кар'єрного просування, притягнення до відповідальності та звільнення суддів виключає ризики політичної залежності судів [15].

4. Неупередженість і безсторонність суддів: судді розглядають справи об'єктивно та неупереджено, не надають переваги жодній із сторін, керуються виключно фактами та законом, не зважаючи на особистості учасників процесу [79].

5. Професіоналізм і компетентність суддів: судді повинні мати високу кваліфікацію, бездоганну репутацію, діяти на засадах чесності та непідкупності, відповідальності та дисциплінованості, невпинно підвищувати свій професійний

рівень [62].

6. Прозорість і відкритість судочинства: судові засідання є переважно відкритими, судові рішення оприлюднюються у публічному реєстрі, громадськість може спостерігати та оцінювати діяльність судів [36, с. 473].

7. Підзвітність суспільству: судова влада підконтрольна суспільству через демократичні процедури формування суддівського корпусу, публічну звітність про свою роботу, систему оцінювання ефективності судів, дисциплінарну відповідальність за неналежну поведінку суддів [33].

8. Представництво інтересів усього суспільства: судова влада за своїм складом повинна репрезентувати все суспільство, враховувати розмаїття соціальних груп, бути гендерно збалансованою, забезпечувати рівні можливості доступу до суддівської професії [6].

9. Самоврядність і самоочищення: судова влада наділена повноваженнями самостійно вирішувати питання внутрішньої організації та функціонування, здійснювати дисциплінарне провадження щодо суддів, усувати негативні явища в своїх лавах [75].

10. Ефективність і орієнтація на потреби суспільства: суд повинен оперативно розглядати справи, використовувати наявні ресурси оптимально та раціонально, впроваджувати інновації, забезпечувати реальне виконання своїх рішень, підвищувати якість послуг для населення [43].

Окреслені вище принципи (верховенство права, незалежність, доступність, підзвітність, професійність суддів тощо) є фундаментом демократичної трансформації судової системи. Втім, варто зауважити, що ці засади почасти мають доволі абстрактний і декларативний характер. Вони швидше окреслюють ідеальну модель демократичного суду, аніж дають чіткі орієнтири для практичних кроків з реформування. Так, наприклад, принцип верховенства права безумовно є наріжним каменем правової держави. Але що конкретно означає «діяти на основі Конституції та законів» в умовах України, де самі закони нерідко є суперечливими, нестабільними чи неякісними? Як забезпечити реальну, а не декларативну незалежність суддів в країні з усталеними традиціями

політичного та олігархічного впливу на суди? Що робити, коли механізми притягнення суддів до відповідальності використовуються для тиску і залякування, а не очищення системи? Як досягти справжнього професіоналізму суддівського корпусу, якщо низькі зарплати та непрестижність професії відштовхують найбільш кваліфіковані кадри? Ці та багато інших практичних запитань лишаються без чіткої відповіді.

Тому важливо не лише осмислювати загальні принципи демократизації судів, але й розробляти реалістичні механізми їх імплементації з урахуванням українських реалій. Потрібно пропонувати чіткі законодавчі, інституційні, процесуальні зміни, які крок за кроком наблизатимуть вітчизняну судову систему до кращих міжнародних стандартів і практик. У навчальному процесі варто робити акцент не лише на теоретичному опануванні матерії, але й на практичних кейсах, дискусіях, моделюванні реформ. Лише поєднання концептуального бачення й прикладних компетентностей дозволить готувати фахівців, спроможних втілювати принципи демократії у живу тканину функціонування судової влади України.

Підбиваючи підсумки цього підрозділу, можемо констатувати, що сутність демократизації судової влади полягає у системному впровадженні в усі аспекти її організації та діяльності фундаментальних демократичних принципів. Такий процес трансформує суди з бюрократичних, закритих, корпоративних інституцій на органи правосуддя, що діють прозоро, підзвітно та в інтересах усього суспільства. Основоположні засади демократичного суду (верховенство права, незалежність, підзвітність, відкритість, професійність тощо) утворюють цілісну ціннісно-нормативну матрицю, скеровану на те, щоб зробити суд справжнім захисником прав людини та суспільних інтересів. Водночас шлях демократизації судової влади є непростим і поступовим, він потребує комплексних зусиль як від самої судової системи, так і від інших гілок влади, громадянського суспільства, міжнародної спільноти. Та попри всі труднощі цей шлях є безальтернативним, якщо ми прагнемо розбудувати Україну як сучасну демократичну і правову державу.

Осмилення принципів демократизації судової влади має не лише теоретичне, але й вагоме практичне значення. По-перше, чітке розуміння цих засад необхідне для всіх стейкхолдерів судової реформи – політиків, управлінців, суддів, громадськості. Воно дає їм єдиний ціннісний фундамент і «систему координат» для взаємодії. По-друге, послідовне втілення демократичних принципів сприятиме підвищенню легітимності судів в очах суспільства, зміцненню довіри до них. Це матиме позитивний вплив на загальний рівень правосвідомості і правової культури населення. Водночас не слід ідеалізувати можливості самої лише «принципологізації». Гучні гасла мають бути підкріплені копіткою щоденною роботою з покращення «ланцюжка правосуддя», інфраструктури судів, добору і навчання суддів, впровадження цифрових технологій тощо. Лише синергія концептуальних засад і практичних управлінських рішень здатна зробити процес демократизації судів незворотним і відчутним для пересічних громадян.

Важливо підкреслити, що демократизація судової влади тісно переплітається з процесом впровадження Європейського адміністративного простору в Україні. По-перше, принципи демократичного судочинства (верховенство права, прозорість, підзвітність) є одночасно і базовими принципами ЄАП.

По-друге, адміністративні суди здійснюють ключову роль у забезпеченні належного функціонування публічної адміністрації через механізми судового контролю за діяльністю органів влади.

По-третє, впровадження стандартів судочинства на відміну від функції адміністративних послуг та захисту прав громадян у відносинах з органами європейської публічної влади.

По-четверте, цифровізація судової системи синхронізується з розвитком електронного урядування як важливого елемента ЄАП. Нарешті, професійна підготовка суддів адміністративних судів має відповідати загальноєвропейським вимогам до кваліфікації публічних службовців.

Таким чином, демократизація судової влади та розбудова ЄАП в Україні є

взаємодоповнюючими процесами, успішність яких значною мірою залежить від їх синхронізації та координації.

1.2 Нормативно-правове забезпечення демократизації судів в Україні в контексті формування Європейського адміністративного простору

Розглядаючи нормативно-правове забезпечення демократизації судової системи України, важливо розуміти її тісний зв'язок з процесом формування Європейського адміністративного простору (ЄАП). Адже ефективна, демократична та незалежна судова система, особливо в частині адміністративного судочинства, є одним із ключових елементів ЄАП. Саме адміністративні суди здійснюють контроль за законністю діяльності публічної адміністрації та захист прав громадян у відносинах з органами влади відповідно до європейських стандартів належного врядування.

Нормативна база демократизації судової влади в Україні розвивається в тісній взаємодії з процесами адаптації національного законодавства до *acquis* ЄС у сфері публічного адміністрування. Це відбувається у запровадженні єдиних стандартів судового контролю за діяльністю органів влади, уніфікації адміністративних процедур, розвитку електронного судочинства як частини електронного урядування, професіоналізації суддівського корпусу відповідно до європейських вимог.

Говорячи про нормативно-правове підґрунтя демократизації судової влади в Україні, насамперед варто згадати Конституцію – Основний закон держави. Стаття 1 недвозначно проголошує Україну демократичною, соціальною, правовою державою [27]. Стаття 6 закріплює принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову. Стаття 8 декларує визнання і дію принципу верховенства права. Стаття 55 гарантує право на судовий захист прав і свобод людини. Стаття 124 встановлює, що правосуддя в Україні здійснюють виключно

суди. Стаття 126 окреслює гарантії незалежності і недоторканності суддів. Стаття 129 визначає основні засади судочинства: рівність усіх учасників перед законом і судом, забезпечення доведеності вини, змагальність сторін, гласність судового процесу, розумні строки розгляду тощо [27].

Таким чином, на конституційному рівні закладено доволі міцний фундамент для розвитку демократичної судової влади. Інша справа, що між декларацією та реалізацією завжди існує суттєвий розрив. І для того, щоб конституційні норми не лишалися красивими гаслами, потрібні системні зусилля всього суспільства.

Якщо рухатись далі по ієрархії законодавства, то наступний рівень утворюють кодекси і закони. Ключовим тут безумовно є Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [56]. Цей документ покликаний регулювати всю архітектуру судової влади – від системи судоустрою, повноважень судів різних інстанцій і юрисдикцій до порядку зайняття посади судді, його прав, обов'язків, гарантій, відповідальності. Закон містить низку важливих положень у руслі демократизації:

1) деполітизація суддів: заборона суддям належати до політичних партій чи профспілок, брати участь у політичній діяльності, мати представницький мандат, займати будь-які інші оплачувані посади, виконувати роботу на платній основі (крім викладацької, наукової і творчої) (ст. 54);

2) підвищення прозорості добору суддів через запровадження відкритих конкурсів, єдиних критеріїв оцінювання, психологічного тестування, перевірки доброчесності, оприлюднення інформації про кандидата (статті 70-78);

3) зростання вимог до кандидатів на посаду судді: віковий ценз, стаж професійної діяльності, відсутність не знятої чи непогашеної судимості, володіння державною мовою, проходження спеціальної підготовки в Національній школі суддів (стаття 69);

4) закріплення підстав притягнення судді до дисциплінарної відповідальності (порушення вимог щодо несумісності; вчинення дій, що

порочать звання судді або підривають авторитет правосуддя; розголошення таємниці, що охороняється законом, в тому числі таємниці нарадчої кімнати; неподання чи несвоєчасне подання для оприлюднення декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; зазначення в декларації завідомо неправдивих відомостей або умисне незазначення відомостей тощо) (стаття 106);

5) обмеження недоторканості судді: можливість затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину (стаття 49);

б) посилення ролі органів суддівського врядування: Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів у питаннях добору, переведення, кар'єрного просування, кваліфікаційного оцінювання, притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів замість парламенту чи президента (статті 5, 94-96) [56].

Ще одна знакова для демократизації зміна – обов'язковість конкурсів на зайняття усіх суддівських посад. Раніше перше призначення судді здійснював Президент, що створювало загрози для незалежності. Громадська рада доброчесності тепер може ветувати призначення недоброчесних кандидатів.

Паралельно зі зміцненням незалежності і підзвітності суддів, не менш важливо забезпечити реальний доступ громадян до правосуддя. В цьому контексті варто згадати Закон України «Про безоплатну правову допомогу», що гарантує надання безкоштовних правових послуг малозабезпеченим і вразливим категоріям населення [45]. Запроваджений у 2011 році по всій країні інститут безоплатної вторинної правової допомоги (центри БВПД) допомагає громадянам отримати кваліфіковане представництво їхніх інтересів у суді навіть за відсутності коштів на послуги адвокатів. За даними Міністерства юстиції, у 2020 році центрами БВПД надано понад 290 тис. правових послуг [2]. Щоправда, питання достатнього фінансування цієї системи лишається актуальним, як і потреба кращої поінформованості громадян про таку можливість.

Ще один важливий аспект доступу до правосуддя – забезпечення

виконання судових рішень. Як відзначає Європейський суд з прав людини, без ефективної системи виконання судочинства ризикує стати «ілюзорним» [26, с. 39]. Український парламент свого часу ухвалив прогресивні закони «Про виконавче провадження» [46] та «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» [54], що запровадили змішану систему виконання (державні і приватні виконавці) та додаткові інструменти впливу на боржників. Утім, за даними Міністерства юстиції, в Україні не виконується близько 70% судових рішень, на що в тому числі впливає низька інституційна спроможність органів державної виконавчої служби, недосконалість процедур, корупційні ризики [69]. Без вирішення цієї проблеми годі говорити про повноцінний доступ до правосуддя.

З позитивних зрушень варто відзначити прийняття Закону України «Про медіацію» [53], покликаний сприяти розвантаженню судів через застосування альтернативних методів вирішення спорів. У світі медіація вже стала невід'ємною частиною правової системи, сприяючи мирному врегулюванню конфліктів без тривалого і обтяжливого судового розгляду. Щоправда, для популяризації цього інституту в Україні потрібен час, ресурси і системна інформаційна кампанія.

Неможливо оминати увагою і впровадження в українських судах інструментів електронного судочинства. Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції» [50] розширив можливості дистанційної участі сторін, свідків, експертів у судовому процесі. Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» [49] заклав правове підґрунтя для функціонування електронного суду – подання документів в електронній формі, онлайн-сплата судового збору, отримання судових повісток через електронний кабінет, можливість відслідковувати рух справи онлайн. Ці новації покликані зробити судовий процес зручнішим, оперативнішим, прозорішим для учасників.

При цьому впровадження ЄСІТС стикається з низкою викликів – як-от брак

фінансування судів для придбання необхідного обладнання і програмного забезпечення, недостатня цифрова грамотність працівників апарату, необхідність удосконалення безпеки системи від зовнішнього втручання. Пандемія COVID-19 стала лакмусом технічної готовності судів до роботи в дистанційному режимі, виявивши чимало проблем. Тому варто посилювати темпи цифрової трансформації Феміди з урахуванням кращих світових практик.

Не менш відповідальне завдання – законодавче забезпечення комунікаційної політики судів, орієнтованої на підвищення обізнаності суспільства про їхню діяльність, формування довіри до судової гілки влади. Закон «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» встановлює обов'язок судів інформувати громадськість про свою роботу, надавати ЗМІ матеріали та можливість відвідувати відкриті судові засідання [55]. Закон «Про доступ до судових рішень» гарантує відкритість текстів рішень через Єдиний державний реєстр [51].

Водночас, як свідчать соціологічні опитування, для 52% українців головним джерелом інформації про суди лишаються загальнонаціональні ЗМІ [68]. Це зумовлює потребу в ухваленні Комунікаційного кодексу судової влади, який би забезпечив систематичну, проактивну і стратегічну комунікацію Феміди з суспільством. Як позитивний приклад можна навести Стратегію розвитку судової системи в Україні на 2021-2023 роки, де вперше питання комунікації з громадськістю виділено в окремий розділ [70].

Оцінюючи нормативне забезпечення демократизації судів в Україні, не можна оминути і внесок України в розвиток міжнародних стандартів судочинства. Так, українська делегація бере активну участь у роботі Європейської комісії з питань ефективності правосуддя (СЕРЕЈ) при Раді Європи. Зокрема, у 2018-2020 роках Україна головує в робочій групі СЕРЕЈ з питань якості правосуддя, де просує такі пріоритети як підвищення ефективності судових проваджень, удосконалення оцінювання роботи судів з урахуванням якісних показників, посилення ролі користувачів судових

послуг [19]. З ініціативи України СЕРЕJ ухвалила Європейський протокол оцінювання роботи судів, що є своєрідною «дорожньою картою» для запровадження комплексної оцінки якості правосуддя [16].

Україна також долучилася до роботи Глобальної мережі судових інтеграторів (GIJN) – всесвітньої платформи для обміну знаннями і кращими практиками серед фахівців у сфері правосуддя. Серед іншого, ця платформа просуває ідеї залучення штучного інтелекту та big data для підвищення ефективності, прогнозованості, єдності судової практики [60]. Це відкриває для України можливість долучитися до передових трендів цифровізації судочинства.

Говорячи про євроінтеграційний вектор України, не можна оминати увагою і вплив практики Європейського суду з прав людини на національне судочинство. Відповідно до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», українські суди повинні застосовувати при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику ЄСПЛ як джерело права [47]. Таким чином, демократичні стандарти ЄСПЛ щодо справедливого суду, розумних строків розгляду, права на захист, заборони катування, стали частиною національної правової системи. Щоправда, застосування цих стандартів національними судами не завжди є послідовним, про що свідчить чимала кількість звернень українців саме до ЄСПЛ.

Звісно, аналізуючи нормативно-правове підґрунтя демократизації судів, не можна обійти увагою і проблемні аспекти, пов'язані з якістю та стабільністю самого законодавства. Часті і не завжди системні зміни до процесуальних кодексів, неузгодженість окремих норм, прогалини і колізії правового регулювання – це реалії, в яких доводиться працювати і самим суддям, і учасникам судових проваджень. Так, лише протягом 2017-2020 років до Кримінального процесуального кодексу України було внесено 56 змін, до Цивільного процесуального кодексу – 49 змін, до Господарського процесуального кодексу – 35 змін [31, с. 7]. Деякі з цих новацій справді спрямовані на вдосконалення процедур в руслі таких принципів як змагальність,

диспозитивність, розумність строків. Наприклад, запровадження порядку розгляду справ малозначної складності, електронних доказів, врегулювання порядку відводу судді, забезпечення можливостей примирення сторін на різних етапах судового провадження [40].

Водночас експерти критикують деякі зміни за те, що вони ускладнили доступ до правосуддя для пересічних громадян. Зокрема, через підвищення ставок судового збору, встановлення жорстких штрафних санкцій за зловживання процесуальними правами, звуження можливостей оскарження ухвал суду, впровадження обов'язкової участі адвоката у спорах незначної складності, самопредставництва юридичних осіб [10, с. 13-14]. Також відзначається певна неузгодженість окремих елементів судової реформи, що перешкоджає її комплексності і системності.

Важливо також відзначити, що проблеми нормативно-правового забезпечення демократизації судової влади впливають на формування Європейського адміністративного простору в Україні. Адже недосконалість законодавчої бази ускладнює як впровадження європейських стандартів судочинства, так і розвиток системи адміністративної юстиції загалом.

Основні проблемні аспекти та можливості шляхи їх прийняття в контексті євроінтеграційних процесів узагальнено в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1 – Проблемні аспекти нормативно-правового забезпечення демократизації судової влади України в контексті формування Європейського адміністративного простору

Проблема	Прояв	Можливий напрям удосконалення
Нестабільність законодавства	Часті зміни до ключових кодексів і законів; «точкові» зміни без урахування системних зв'язків з іншими елементами судової реформи	Розробка цілісної Стратегії удосконалення судового законодавства з широким залученням фахівців та громадськості; впровадження обов'язкової оцінки регуляторного впливу законодавчих змін
Неузгодженість і колізії норм	Різні підходи до регулювання схожих правовідносин; посилення на застарілі або скасовані норми; відсутність уніфікованої термінології	Впровадження повноцінної законодавчої експертизи проєктів; створення робочих груп для виявлення і усунення колізій; кодифікація базових принципів судоустрою і правосуддя

Продовження таблиці 1.1

Проблема	Прояв	Можливий напрям удосконалення
Надмірна зарегульованість окремих процедур	Жорсткі формалістичні вимоги, які ускладнюють доступ до суду; поширення практики залишення заяв і скарг без руху чи розгляду через формальні помилки	Перегляд процесуальних норм і спрощення вимог з урахуванням принципу правової визначеності; поступове впровадження електронного суду; розширення альтернативних методів вирішення спорів (медіація, арбітраж)

**Джерело: розробка автора.*

Отже, нормативно-правова база демократизації судів в Україні є досить розгалуженою і такою, що поступово розвивається в руслі міжнародних стандартів. Законодавство закладає важливі засади незалежності, прозорості, підзвітності судів, забезпечення права на справедливий суд.

Водночас лишається чимало проблем із якістю, узгодженістю та стабільністю правового регулювання, які потребують системного вирішення. Адже лише послідовне і якісне законодавство може стати надійним фундаментом для побудови в Україні справді демократичної, незалежної, ефективної судової влади, яка користується суспільною довірою. До цього процесу мають бути залучені і судді, і адвокати, і науковці, і міжнародні партнери, і, звісно ж, небайдужі громадяни.

Важливо також відзначити, що подальше удосконалення нормативно-правової бази функціонування судової влади має відбуватися з вимогами стандартів та принципів ЄАП. Таким чином, це застосування впровадження єдиних підходів до забезпечення якості адміністративних послуг, уніфікації адміністративних процедур, розвитку електронного урядування та судочинства, професіоналізації державної служби, у тому числі судового корпусу.

Таким чином, синхронізація процесів нормативного забезпечення судової реформи та формування ЄАП сприятиме комплексній модернізації системи публічного управління в Україні на засадах європейських цінностей, принципів належного врядування та права верховенства.

1.3 Досвід демократизації судової системи в країнах ЄС як складова формування Європейського адміністративного простору

Розглядаючи питання демократизації судів в Україні, неможливо оминати увагою багатий і повчальний досвід країн Європейського Союзу на цьому шляху. Адже саме відданість принципам демократії, верховенства права та прав людини вирізняє європейську модель правосуддя, до якої прагне долучитися й наша держава.

Аналізуючи досвід демократизації судових систем країн ЄС, важливо розглядати його в контексті формування Європейського адміністративного простору (ЄАП). Адже саме ефективна система адміністративного судочинства є одним із ключових елементів ЄАП, що забезпечує контроль за діяльністю органів державної влади та захист прав громадян відповідно до спільних європейських стандартів.

Показово, що більшість країн ЄС розвивали свої судові системи паралельно з розбудовою єдиних принципів та стандартів публічного адміністрування. Це дозволило створити єдину систему захисту прав громадян у відносинах з органами влади, уніфікувати адміністративні процедури та забезпечити високі стандарти якості публічних послуг через механізми судового контролю.

Тож спробуймо зануритися в цю тему глибше, проаналізувати ключові віхи та механізми демократизації судових систем у державах ЄС, виокремити спільні риси та особливості національних підходів.

Насамперед варто відзначити, що процес демократичної трансформації судів у більшості європейських країн розпочався ще в другій половині ХХ століття, після падіння тоталітарних режимів та утвердження ліберально-демократичних цінностей. Як влучно зауважує італійський дослідник Д. Пана, судова влада мала перетворитися з «гілки, що служить державі» на «гілку, що служить громадянам» [108, с. 125]. Тобто вектор реформ був спрямований на

забезпечення реальної незалежності судів від політичного тиску, їх підзвітності суспільству, посилення гарантій справедливого судочинства.

Одним з наріжних каменів цього процесу стало конституційне закріплення принципу поділу влади та незалежності судів. Так, у статті 10 Конституції Італії 1947 року чітко встановлено, що «судова влада автономна і незалежна від усіх інших влад» [81]. Подібні норми згодом з'явилися в основних законах Німеччини, Франції, Іспанії, Греції, Португалії та інших держав Західної Європи. А країни Центрально-Східної Європи, що приєдналися до ЄС на початку 2000-х, відобразили ці засади в конституціях постсоціалістичного періоду. Наприклад, стаття 173 Конституції Польщі 1997 року гарантує, що «суди і трибунали є владою окремою і незалежною від інших гілок влади» [115].

Водночас, як показує європейський досвід, самої лише конституційної декларації замало – потрібні дієві механізми забезпечення незалежності суддів де-факто. І тут на перший план виходить питання формування суддівського корпусу. У багатьох країнах ЄС запроваджено прозорі конкурсні процедури добору суддів на основі професійних якостей та доброчесності. Скажімо, у Нідерландах кандидати складають письмові та усні іспити, проходять психологічне тестування та співбесіди у Національному комітеті з відбору суддів. А остаточне рішення ухвалює спеціальна комісія за участі представників суддівського корпусу, адвокатури, прокуратури та науки [112, с. 74-75]. Така змішана модель дозволяє враховувати думку різних стейкхолдерів та мінімізує ризики корпоративності.

Важливу роль у зміцненні незалежності суддів відіграють органи суддівського врядування – ради юстиції, вищі ради магістратури тощо. Вони переймають від виконавчої та законодавчої влади повноваження щодо призначення, просування, переведення, притягнення до дисциплінарної відповідальності та звільнення суддів. Наприклад, у Франції ключовим органом є Вища рада магістратури, яка складається з суддів, прокурорів, представників парламенту та громадськості. Рада формує подання Президенту щодо призначення суддів, а також розглядає дисциплінарні справи [107]. А в Італії

функціонує Вища рада суддів, більшість членів якої обирає сам суддівський корпус. Це забезпечує суддів від тиску з боку політичних еліт.

Окремо варто відзначити досвід країн ЄС в утвердженні етичних стандартів суддівської професії. Адже демократичне правосуддя неможливе без довіри суспільства до носіїв мантий, їх чесності та непідкупності. У цьому контексті показовим є приклад Німеччини, де ключову роль відіграє не зовнішній контроль, а саморегулювання з боку суддівської спільноти. Як зазначає німецький професор Г. Рінк, «кодекси суддівської етики розглядаються не як інструмент покарання за проступки, а як маяк, який вказує шлях до взірцевої поведінки» [63, с. 187]. Суддівські асоціації самостійно розробляють і впроваджують етичні стандарти, проводять навчання і дискусії з актуальних питань доброчесності.

Не менш цікавим є досвід впровадження інструментів підзвітності і прозорості судової влади. Так, у Великій Британії запроваджено щорічну публікацію звіту про стан судової системи з ключовими показниками її ефективності [63]. У Нідерландах практикується так зване «опитування клієнтів» – учасників судових проваджень, які оцінюють якість роботи конкретного суду за різними параметрами (своєчасність, зрозумілість рішень, ввічливість персоналу тощо) [118, с. 280]. А в Іспанії функціонує спеціальний портал прозорості судової влади, де оприлюднюються декларації суддів, відомості про конкурси та призначення, статистика розгляду справ та опитувань громадської думки. Це дозволяє громадськості бути поінформованою і долученою до моніторингу роботи судів.

Нарешті, не можна оминати увагою і роль наднаціональних інституцій ЄС у просуванні демократичних засад правосуддя. Зокрема, Європейська Комісія щорічно оцінює стан верховенства права в усіх країнах-членах за низкою показників, серед яких – незалежність, якість та ефективність судової системи. У разі виявлення системних загроз Комісія надає державам рекомендації і навіть може ініціювати санкції аж до призупинення виплат з бюджету ЄС [85]. Також варто згадати про механізм попередньої оцінки законодавства (*ex ante*

conditionality), запроваджений для країн-кандидатів. Він дозволяє ЄС на ранніх етапах моніторити судові реформи у державах, що прагнуть членства, і надавати необхідну експертну та фінансову допомогу [113].

Звісно, шлях демократизації судових систем в ЄС не був простим і лінійним. У різних країнах він мав свої особливості, злети і падіння, спричинені політичними кризами, економічними труднощами, інституційною інерцією. Але попри всі виклики, більшості європейських держав вдалося побудувати справді незалежні, професійні та підзвітні суспільству суди, які користуються високим рівнем довіри громадян. Так, за даними Євробарометра, станом на 2019 рік судовій владі довіряли понад 80% жителів Данії, 79% – Нідерландів, 75% – Люксембургу, 67% – Німеччини [122]. Для порівняння: в Україні цей показник тоді ж сягав лише 14% [11, с. 12].

У чому ж рецепт успіху демократичних перетворень у судовій сфері? Спробуємо викристалізувати кілька ключових «складників»:

- 1) стратегічний підхід – наявність довгострокового бачення реформ, політичної волі та суспільного консенсусу щодо їх необхідності;
- 2) інклюзивність – залучення до діалогу всіх зацікавлених сторін (суддів, адвокатів, прокурорів, науковців, громадських активістів);
- 3) системність – гармонійне поєднання різних елементів (конституційних засад, законів, інституцій, процедур, кадрової політики, навчальних програм, цифрових інструментів тощо);
- 4) збалансованість – врахування принципів незалежності суддів, поділу влади, але водночас і підзвітності, транспарентності, орієнтованості на потреби суспільства;
- 5) проактивна комунікація – регулярне інформування громадськості про хід і результати реформ, популяризація культури верховенства права [5; 73].

Звісно, кожна країна проходила цей шлях по-своєму, зі своїми особливостями правової системи, укоріненими традиціями та ментальністю. Тож і Україні не варто сліпо копіювати чужі моделі, а виважено адаптувати кращі європейські практики до своїх реалій і потреб. У цьому контексті наведемо

влучну думку німецького професора Е. Томушата: «Важливо не імпортувати інститути та правила. Важливо плекати культуру та цінності, закорінені у певній спільноті. Коли вони проростуть, то в кожній країні дадуть свої унікальні паростки» [121, с. 221].

Враховуючи тісний зв'язок між демократизацією судових систем та формуванням Європейського адміністративного простору в країнах ЄС, важливо систематизувати ключові уроки цього досвіду, особливо в частині розвитку адміністративної юстиції та впровадження єдиних стандартів судового контролю за діяльністю публічної адміністрації.

Таблиця 1.2 – Ключові уроки з досвіду демократизації судів у ЄС у контексті формування єдиного адміністративного

Аспект	Ключові ознаки	Уроки для України
Незалежність	Конституційні гарантії нез-ті судів; прозорі конкурси добору суддів; зростання ролі органів суддівського врядування	Посилення ролі Вищої ради правосуддя та Етичної ради; звуження можливостей політичного впливу на кар'єру суддів; поступове запровадження виборності суддів місцевих судів
Підзвітність	Періодичне оцінювання судів за набором показників; опитування «клієнтів» судів; портали відкритих даних про роботу судової влади	Перегляд механізмів дисциплінарної відповідальності в бік превенції; регулярні звіти судів перед громадськістю; оприлюднення декларацій родинних зв'язків суддів
Етичні стандарти	Кодекси суддівської етики; роль асоціацій у впровадженні доброчесності; навчальні програми для суддів з етичних дилем	Розробка Кодексу суддівської етики із залученням експертів; зміцнення суддівського самоврядування; регулярні семінари і тренінги з практичних аспектів етики

**Джерело: розробка автора.*

Нижче зробимо стислий огляд світових трендів демократизації судів за останні 5-7 років. Так, в умовах глобальних викликів і трансформацій останніх років питання демократизації судових систем набуває нових вимірів. По-перше, пандемія COVID-19 стала потужним драйвером для прискорення цифровізації судочинства. Більшість країн були змушені в терміновому порядку запроваджувати технології віддаленої роботи судів, онлайн-подання документів,

розгляду справ у режимі відеоконференцій. Так, в Італії частка цивільних справ, розглянутих онлайн, зросла з 5% до 40% лише за перший рік карантину [102, с. 76; 119]. Цей тренд відкриває нові можливості для забезпечення доступу до правосуддя, економії ресурсів, але водночас створює і ризики цифрової нерівності, кібербезпеки, справедливості онлайн-процедур.

По-друге, посилюється увага до якісних аспектів оцінювання роботи судів на противагу суто кількісним показникам на кшталт строків розгляду чи «розвантаження». Такі країни, як Нідерланди, Фінляндія, Данія впроваджують інноваційні методики опитування учасників судових проваджень щодо зрозумілості, своєчасності, етичності дій суду [91]. Франція експериментує з залученням пересічних громадян до оцінки роботи суддів через громадські консультативні ради [91, с. 141]. Ці підходи дозволяють «олюднити» правосуддя, зробити його більш чутливим до реальних проблем і запитів суспільства.

По-третє, спостерігається посилення наднаціонального моніторингу за дотриманням стандартів незалежності і підзвітності судів. Європейська Комісія започаткувала практику щорічних звітів щодо верховенства права в усіх країнах ЄС, виділяючи досягнення і «зони ризику» для кожної держави. Так, у звіті за 2021 рік найвищі оцінки отримали скандинавські країни, а найнижчі – Польща та Угорщина, де є загрози політизації судових призначень і дисциплінарних проваджень проти суддів [83]. Ці звіти стають важливим інструментом «м'якого права» для підтримки реформ і застереження від відкату назад у питаннях гарантій демократичного судочинства.

Нарешті, пандемія та економічна криза загострили питання оптимізації фінансування та ефективності судових систем. З одного боку, у багатьох країнах скоротилися бюджетні видатки на суди. З іншого – зросло навантаження судів через збільшення трудових, соціальних, адміністративних спорів. У цих умовах країни шукають баланс між «ощадливістю» (lean management) та інвестиціями в якісні зміни. Цікавим є досвід Ірландії, де створено централізоване Судове Службове Агентство, яке взяло на себе функції з управління бюджетом, персоналом, інфраструктурою, цифровізацією судів [103]. Це дозволяє суддям

зосередитись на відправленні правосуддя, а менеджерам – оптимально розподіляти ресурси.

Отже, на порядку денному демократизації судів у світі залишаються як традиційні виклики (підвищення незалежності, професійності, підзвітності), так і нові «фронтири» – цифрові трансформації, людиноцентричний підхід, оптимізація менеджменту. Кожна країна проходить цей шлях по-своєму, але орієнтир залишається незмінним – зробити суд ближчим, зрозумілішим і справедливішим для кожної людини.

Важливо підкреслити, що досвід демократизації судових систем країн ЄС нерозривно пов'язаний з формуванням єдиного адміністративного простору. Впровадження спільних стандартів судового контролю за діяльністю публічної адміністрації, уніфікація адміністративних процедур, розвиток електронного правосуддя як частини електронного урядування – усе це елементи комплексної стратегії європеїзації публічного управління.

Для України цей досвід особливо цінний, потім демонструє, як синхронізація судової реформи та впровадження принципів ЄАП дозволяє досягти системних змін у функціонуванні всього механізму публічного управління. При цій ключовій умові успіху є забезпечення незалежності та ефективності адміністративної юстиції як гарантія дотримання стандартів належного врядування.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що демократизація судів в ЄС – це не просто сума пунктів у чек-листі, а глибока трансформація цінностей, відносин і практик у трикутнику «суди – держава – суспільство». Її ключовий орієнтир – утвердження реальної, а не декларативної незалежності судової влади як гаранта прав людини, обмеження свавілля та сили закону. Водночас така незалежність врівноважується механізмами підзвітності, прозорості, інклюзивності – як щеплення від корпоративізму та елітарності. Європейський досвід показує, що реформи у цій чутливій сфері мають відбуватись поступово, але невідворотно, відштовхуючись від правової культури і традицій кожної країни.

Для України цей досвід безцінний у світлі амбітної мети підписання Угоди

про асоціацію з ЄС та імплементації європейських норм у сфері правосуддя. Але його не варто сприймати як жорсткий шаблон. Радше як дороговказ, який підказує напрямок руху, застерігає від типових помилок і надихає кращими практиками. Зрештою, процес демократизації ніколи не буває фінальною точкою, це завжди тривалий шлях із викликами, але й досягненнями, які змінюють суспільство на краще.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОСТОРУ

2.1 Оцінка рівня незалежності та підзвітності судової влади в контексті формування Європейського адміністративного простору

Аналізуючи рівень незалежності та підзвітності судової влади в Україні, важливо розглядати ці параметри крізь призму формування Європейського адміністративного простору (ЄАП). Адже саме ефективна та незалежна система адміністративної юстиції є одним із ключових елементів ЄАП, що забезпечує дотримання принципів належного врядування та захист прав громадян у відносинах з органами публічної влади.

Особливого значення набуває забезпечення реальної незалежності адміністративних судів від виконавчої влади, чий рішення вони викликані контролювати. Водночас, ці мають суди бути підзвітними суспільству, щоб гарантувати дотримання стандартів публічного адміністрування та якості адміністративних послуг відповідно до вимог ЄАП.

Незалежність і підзвітність судової влади – наріжні камені верховенства права і демократії, особливо у контексті євроінтеграційного курсу України. Ці два параметри, на перший погляд, можуть видаватись антитетичними, як дві сторони вагів – що більше незалежності, то менше підзвітності, і навпаки. Натомість, світова практика переконує, що лише оптимальний баланс між ними створює передумови для справедливого, доступного і людиноцентричного правосуддя.

Спробуймо «препарувати» ці поняття. Незалежність суду – це його здатність ухвалювати рішення, керуючись виключно Конституцією, законами і

власною правосвідомістю, без неналежних впливів, стимулів, тиску чи погроз – прямих або непрямих [62, с. 6]. У цьому сенсі вона корелює із класичним принципом поділу влади, який убезпечує суд від втручання інших гілок у процес відправлення правосуддя. Але це лише один вимір незалежності – зовнішній, або інституційний. Не менш важливим є і внутрішній – функціональна незалежність кожного окремого судді від керівництва суду, своїх колег, громадської думки, а головне – від власних упереджень і спокус [9, с. 103]. Лише цей «сплав» зовнішніх і внутрішніх гарантій здатен убезпечити суддю від неправомірних спонук чи самоцензури.

З іншого боку, незалежність судді – це не привілей, яким можна безкарно зловживати, а величезна відповідальність перед суспільством і майбутніми поколіннями. Тому вона має бути врівноважена підзвітністю судової влади як суспільному інституту і конкретного судді за належне виконання своєї місії. У сучасному розумінні підзвітність – це не лише відповідальність перед законом, а й підконтрольність громадянському суспільству, прозорість ухвалення рішень, готовність до комунікації та діалогу [3, с. 19]. Це запобіжник від самоізоляції судів у «вежі зі слонової кістки», шлях до зміцнення довіри між Фемідою і людиною.

Якщо ці теоретичні конструкти перекласти на мову української правової дійсності, то ми побачимо доволі неоднозначну картину. З одного боку, за роки незалежності й особливо після Революції Гідності було закладено конституційний і законодавчий фундамент для забезпечення незалежності судів. Стаття 126 Конституції чітко встановлює, що вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється. Закон «Про судоустрій і статус суддів» 2016 року заклав прогресивні механізми добору суддів на конкурсних засадах, їх кар'єрного просування та притягнення до відповідальності [56]. Судова реформа посилила роль Вищої ради правосуддя як конституційного органу, покликаного захищати незалежність судової влади. ВРП переймає повноваження з формування суддівського корпусу від інших гілок влади, що мінімізує ризики політичного впливу.

Але якщо подивитись на практику, то ці прогресивні норми часто лишаються декларативними. Політичний тиск на суддів у резонансних справах – від телефонного права до відвертих погроз, – на жаль, залишається поширеним явищем. Особливо вразливими є суди нижчих інстанцій, де «горизонтальний» вплив голів судів на рядових суддів подекуди переважає над законом. Про це свідчить, зокрема, той факт, що протягом 2017-2021 років Вища рада правосуддя розглянула понад 500 повідомлень про втручання у діяльність суддів, але у переважній більшості випадків (83%) відмовляла у вжитті заходів щодо забезпечення незалежності [1, с. 6]. Навіть більше – самі принципи формування ВРП викликають чимало нарікань з огляду на зависокі квоти політичних органів і недостатні запобіжники від домінування групових інтересів у цьому органі.

Не менше запитань виникає і щодо реальної підзвітності суддів. Попри наявність законодавчо визначених підстав для дисциплінарної відповідальності, на практиці покарання суддів-порушників лишається радше винятком. Так, у 2021 році до дисциплінарної відповідальності було притягнуто лише 141 суддю з майже 5,5 тисяч [35]. При цьому процедура розгляду скарг на дії суддів є доволі закритою і формалізованою. Громадськості бракує реальних важелів впливу на добросовісність суддів, окрім хіба що журналістських розслідувань резонансних справ.

Ще більше проблем із підзвітністю судової влади як системи. Попри законодавчі вимоги щодо оприлюднення судових рішень, щорічних звітів судів, декларацій суддів – ці інструменти прозорості часто мають суто формальний характер. Якість написання судових рішень, особливо в частині мотивації, лишає бажати кращого. За даними соціологічних опитувань, 60% українців вважають, що суди є найбільш корумпованою інституцією в державі [42, с. 15].

Як наслідок, рівень довіри до судової влади вже багато років поспіль балансує на позначці 10-15%. Для порівняння – у країнах ЄС цей показник перевищує 50%, сягаючи в окремих державах 80% [114]. Така різниця – це вирок не лише судовій системі, а й всьому суспільству, для якого правовий нігілізм стає нормою життя. Адже недовіра до суду як арбітра підриває основи

суспільного договору, провокує на самосуд і свавілля, зводить нанівець інвестиційну привабливість країни.

У чому ж причини такого розриву між задекларованими принципами і реальною практикою незалежності і підзвітності українських судів? Спробуємо виокремити кілька ключових факторів:

1. Дефіцит політичної волі до реальних змін. Гучні гасла про очищення і переатестацію суддівського корпусу неодноразово розбивались об стіну опору і саботажу з боку суддівської еліти, яка звикла до закритості і неформальних впливів. Цю стіну підживлює «кругова порука» і корпоративна солідарність у суддівському середовищі, особливо на місцевому рівні. Політики ж часто зловживали темою судової реформи у власних популістичних інтересах, а насправді були зацікавлені у збереженні контролю над судами [17, с. 114]. Як наслідок, судова система значною мірою консервувала старі порядки і недоліки.

2. Незавершеність і фрагментарність реформ. Більшість нововведень у судоустрій та процесуальні кодекси носили точковий характер, не були належно синхронізовані між собою та підкріплені ресурсами. Наприклад, перехід до триланкової системи судів і ліквідація вищих спеціалізованих судів призвели до «вакууму» у розгляді певних категорій справ. Впровадження інституту приватних виконавців не супроводжувалось реформою державної виконавчої служби, яка лишається малоефективною. Нові механізми добору суддів гальмувались зволіканнями у формуванні ключових органів суддівської влади – Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів [30]. Ці «пробуксовування» підривали цілісність і результативність реформ.

4. Брак кадрів і ресурсів. Попри поетапне підвищення суддівських винагород, їх рівень все ще суттєво відстає від європейських стандартів і не компенсує високих корупційних ризиків професії [61]. Це демотивує талановиту молодь від вступу на суддівську службу. Водночас переважна більшість чинних суддів зберегла свої посади ще з дореформених часів. Процедури регулярного оцінювання і очищення суддівських лав від одіозних постатей носять вибіркового і непослідовного характеру, їх результати часто скасовуються у судовому

порядку [77]. Хронічне недофінансування судів на тлі зростання навантаження (наприклад, з розгляду справ про адмінправопорушення) також посилює ризики дефіциту незалежності.

5. Слабкість громадського контролю. Важливим запобіжником від свавілля і некомпетентності суддів є дієвий громадський нагляд. На жаль, в Україні він все ще перебуває у зародковому стані. Громадські ради доброчесності, які мають відсіювати недоброчесних кандидатів на посади суддів, не наділені достатніми повноваженнями. Їхні висновки часто ігноруються Вищою радою правосуддя без жодних правових наслідків. Журналістські розслідування щодо фактів незаконного збагачення чи неетичної поведінки суддів рідко тягнуть за собою відставку чи покарання винних. Та й самі ЗМІ не завжди готові професійно і неупереджено висвітлювати проблеми судочинства, що провокує суддів на закритість.

Звісно, шукати причини лише на боці судової влади було б несправедливо. Адже судова система – це своєрідне дзеркало усього суспільства, в якому відбиваються більшість його вад – правовий нігілізм, корупція, непотизм, невміння вести діалог. У цьому сенсі утвердження справді незалежного і підзвітного суду – це спільна відповідальність усіх гілок влади і громадськості, копітка робота над зміною цінностей і світогляду.

Чи можливо підвищити незалежність українських суддів без зменшення їхньої підзвітності? Досвід розвинених демократій дає підстави для оптимізму. Потрібно рухатись у кількох напрямках одночасно.

По-перше, слід посилити інституційні запобіжники для мінімізації політичних впливів на суд. Наприклад, шляхом збільшення рівня суддівської винагороди та соціальних гарантій до європейських стандартів. Потрібно переглянути порядок формування Вищої ради правосуддя та ВККС у бік більшої прозорості і підзвітності, зокрема через квоти міжнародних експертів. Варто розвивати альтернативні способи вирішення спорів (медіацію, арбітраж) та удосконалювати систему безоплатної правової допомоги [29, с. 38]. Посилення Антикорупційного суду, Вищого суду з питань інтелектуальної власності також

розвантажить судову систему від політично вмотивованих впливів.

По-друге, важливо наповнити суддівський корпус доброчесними професіоналами. Для цього необхідно завершити переатестацію суддів за максимально прозорими процедурами і з залученням громадськості на усіх етапах. «Непрохідний бал» доброчесності має стати відправною точкою у кар'єрі служителя Феміди. Водночас варто переосмислювати початкову суддівську освіту й систему підвищення кваліфікації суддів у напрямку формування навичок критичного мислення, емоційного інтелекту, стресостійкості [32]. Етичні стандарти суддівської поведінки мають стати не декларацією, а щоденною практикою та елементом корпоративної культури.

По-третє, підзвітність суду має базуватись на постійній комунікації та зворотному зв'язку з суспільством. Суди повинні проактивно інформувати громадян про свою діяльність через сучасні канали – соціальні мережі, онлайн-трансляції засідань, збори за участі громад. Якість судових рішень має оцінюватись не лише за формальними критеріями (строки розгляду), але й з урахуванням зрозумілості їх мотивації для сторін процесу. Громадський контроль за доброчесністю суддів слід вивести на новий рівень, забезпечивши обов'язковість урахування висновків ГРД, розширивши доступ до декларацій суддів та членів їхніх сімей. Регулярні опитування учасників судових проваджень щодо якості роботи суду мають стати звичною практикою. Лише за таких умов довіра до суду зростатиме природнім шляхом, а не через піар-кампанії.

Нарешті, утвердження незалежності і підзвітності судів вимагає зусиль усього суспільства з розбудови культури верховенства права. Це включає правову просвіту населення, підвищення стандартів юридичної освіти, нетерпимість до будь-яких проявів неповаги до суду. Політична еліта має демонструвати власним прикладом повагу до судових рішень, навіть якщо вони не на її користь. ЗМІ повинні відмовитись від практики навішування ярликів на суддів та емоційних оцінних суджень на користь зваженої аналітики. Лише таке середовище здатне «виростити» суддів, для яких служіння праву і

справедливості буде понад усе.

Тепер спробуємо подивитись на ситуацію крізь призму євроінтеграції. Угода про Асоціацію між Україною та ЄС 2014 року визначає забезпечення незалежності судової влади як один із головних пріоритетів у сфері юстиції [74]. Для реалізації цієї мети Стратегія реформування судоустрою 2015 року передбачала комплекс заходів – від зміни порядку добору суддів до оновлення процесуальних кодексів. Попри певний прогрес, більшість «маяків» цієї Стратегії залишаються невиконаними або виконаними формально. Про це свідчать, зокрема, висновки Венеціанської комісії [96] та Європейського суду з прав людини [104] щодо окремих положень судової реформи в Україні.

У своїх рекомендаціях європейські партнери акцентують передусім на необхідності деполітизації ключових органів судової влади, усунення практики втручання у здійснення правосуддя, завершенні процедур оцінювання та очищення суддівського корпусу. Без реалізації цих базових умов годі сподіватись на виконання Україною власних євроінтеграційних зобов'язань та наближення до стандартів ЄС у сфері правосуддя. Адже незалежний і підзвітний суд – це не просто один з формальних критеріїв членства, це цивілізаційний вибір, квиток до клубу держав, де головною цінністю є людина та її права.

Натомість поточна ситуація в Україні викликає серйозне занепокоєння європейських структур. В останньому звіті Єврокомісії щодо верховенства права в Україні за 2021 рік [110] наголошується на низці проблем – від затримки з формуванням ВККС та проведенням конкурсів на посади суддів до неналежного виконання судових рішень. Реформа Вищої ради правосуддя оцінюється як половинчата і непослідовна. Гальмування з реформою Конституційного Суду після скандалу з рішенням про декларування доходів також викликає серйозні нарікання європейців. Усі ці сигнали мають спонукати українську владу до рішучих кроків з перезавантаження судової системи, якщо ми справді прагнемо європейського майбутнього.

Підводячи підсумки, варто визнати, що шлях України до утвердження по-справжньому незалежної і підзвітної судової влади лише починається. Попри

певні законодавчі зрушення, практика все ще рясніє прикладами втручання у правосуддя, залежності суддів, їх безкарності і закритості. Рівень довіри суспільства до судів стабільно низький, що підриває основи демократії і верховенства права. У чому ж корінь проблеми? На моє переконання, він криється у відсутності системного характеру реформ, їх незавершеності та вибірковості.

Судова система – це дзеркало цілого суспільства. Неможливо очікувати добродесних і незалежних суддів там, де процвітає правовий нігілізм і кругова порука. Тому рух до незалежності і підзвітності судів має відбуватись одночасно за кількома напрямками:

1. Завершення процедур оцінювання і очищення суддівського корпусу за максимально прозорими правилами і зі залученням громадськості. «Непрохідний бал» добродесності і професійності має стати відправною точкою у кар'єрі судді. Без цього годі й говорити про справжню незалежність і авторитет суду.

2. Посилення інституційних запобіжників від політичного тиску на суд. Це передбачає удосконалення порядку формування ВРП і ВККС із залученням міжнародних експертів, підвищення суддівської винагороди до конкурентного рівня, розвиток альтернативних способів врегулювання спорів для розвантаження судів. Стабільність судової системи має стати аксіомою для всіх політичних сил.

3. Перезавантаження суддівської освіти і системи підвищення кваліфікації у напрямку розвитку навичок критичного мислення, емоційного інтелекту, етичного лідерства. Дотримання Кодексу суддівської етики має перетворитись з декларації на щоденну практику і елемент корпоративної культури суддів.

4. Налагодження постійної комунікації судів з суспільством через сучасні канали – соцмережі, онлайн-трансляції засідань тощо. Підзвітність у дії – це прозорість ухвалення рішень, зрозумілість їх мотивації, регулярні публічні звіти про роботу судів. Довіра суспільства має зростати природнім шляхом, а не

через агресивний піар.

5. Посилення інструментів громадського контролю за судами з боку ЗМІ, антикорупційних активістів, профільних НУО. Висновки ГРД мають враховуватись при призначенні суддів на посади. Декларації суддів, звіти про їхні статки повинні ретельно перевірятись компетентними органами. Відкритий діалог з громадянським суспільством має стати нормою.

6. Підвищення правової культури усього суспільства через просвітницькі кампанії, якісну юридичну освіту, принциповість у дотриманні духу і букви закону. Повага до суду і його рішень має культивуватись з шкільної лави і демонструватись на власному прикладі політиками і посадовцями усіх рівнів.

Лише за умови синергії усіх цих факторів можна сподіватись на поступ України до справді незалежної, професійної і підзвітної судової влади. На цьому шляху нам стануть в нагоді стандарти і рекомендації європейських партнерів. Але головним драйвером змін є політична воля всередині країни, тиск громадянського суспільства і готовність самої суддівської спільноти до очищення і змін.

Варто пам'ятати, що незалежність суддів – це не їхній привілей, а велика відповідальність і місія служіння правді та справедливості. Так само, як підзвітність – це не покарання суддів, а діалог і взаємна довіра із суспільством. Саме на цих простих істинах і має ґрунтуватись філософія судової реформи в Україні.

З метою систематизації проблем незалежності та підзвітності судової влади в контексті формування ЄАП та визначення шляхів їх вирішення, пропонуємо узагальнити основні аспекти в таблиці 2.1

Звісно, ці кроки – не панацея і не вичерпний перелік. Адже незалежність і підзвітність судів – категорії динамічні, їх параметри змінюються разом зі зрілістю демократичних інститутів та правової свідомості громадян. Але, як мовиться у Біблії, «дорогу здолає той, хто йде». Тож почати цей непростий шлях варто вже сьогодні, бо без справедливого суду не буде ані демократії, ані

європейського майбутнього України.

Таблиця 2.1 – Оцінка рівня незалежності та підзвітності судової влади України в контексті впровадження європейських стандартів публічного адміністрування

Аспект	Ознаки	Практичні кроки
1. Незалежність суддів	Відсутність неправомірного впливу на суддів з боку політичної влади, бізнесу, громадської думки тощо; стабільність перебування на посаді; достатнє матеріальне забезпечення; гарантії безпеки; можливість ухвалювати рішення за внутрішнім переконанням, керуючись лише законом	Перегляд засад формування ВРП і ВККС; реальне очищення суддівських лав; підвищення винагороди суддів; деполітизація питань кар'єри судді
2. Підзвітність суддів	Прозорість процесу ухвалення рішень; обов'язковість оприлюднення судових вердиктів з належною мотивацією; регулярне декларування судьями доходів і майна; підконтрольність громадськості через ЗМІ, активістів, регулярні звіти; наявність ефективних механізмів дисциплінарної відповідальності за неналежну поведінку	Налагодження ефективної комунікації судів з суспільством; впровадження опитувань клієнтів судів; оприлюднення декларацій суддів; посилення ролі ГРД у доборі суддів; невідворотність покарання за порушення присяги судді
3. Євроінтеграція	Виконання міжнародних зобов'язань України щодо наближення стандартів правосуддя до норм ЄС; врахування рекомендацій європейських інституцій щодо незалежності і підзвітності судів; обмін кращими практиками і досвідом з країнами-членами ЄС; підвищення інвестиційної привабливості України через зростання довіри до судів	Деблокування конкурсів до ВРП і ВККС з залученням міжнародних експертів; реальне впровадження висновків Венеційської комісії щодо судової реформи; активізація двостороннього діалогу з ЄС щодо верховенства права

**Джерело: розробка автора.*

Стан незалежності та підзвітності судової влади в Україні поки що далекий від стандартів правової демократичної держави. Попри чимало декларативних норм, на практиці судді часто стикаються з політичним тиском, залишаються вразливими до корупційних спокус через незадовільне матеріальне забезпечення та непрозорі процедури кар'єрного зростання. Фактично судова влада залишається інструментом у руках олігархічних груп чи місцевих еліт, а не

незалежним арбітром. Це підриває довіру суспільства до судів, яка вже багато років не перевищує 15%. Без подолання практики неправомірного впливу на суддів, укорінення етичних стандартів суддівської поведінки, завершення процедур очищення та оновлення суддівського корпусу годі сподіватись на реальну суддівську незалежність.

Підсумовуючи проведений аналіз незалежності та підзвітності судової влади в контексті формування Європейського адміністративного простору, можна зробити такі ключові висновки:

По-перше, становлення незалежної та підзвітної судової системи є невід'ємною складовою процесом формування ЄАП в Україні. Особливо це застосовується адміністративного судочинства, яке має забезпечити ефективний контроль за діяльністю органів публічної влади відповідно до їх європейських стандартів належного врядування.

По-друге, за наявності законодавчого підґрунтя, реальний рівень незалежності судів в Україні залишається недостатнім. Політичний тиск, корупційні ризики, непрозорі процедури формування суддівського корпусу – все це перешкоджає як утвердженню справедливого правосуддя, так і впровадженню принципів ЄАП.

По-третє, механізми підзвітності судової влади суспільству потребують суттєвого вдосконалення. Формальний характер звітності, недостатня прозорість судових рішень, слабкість громадського контролю не дозволяє забезпечити належний рівень довіри до судів та контроль за якістю адміністративних послуг.

По-четверте, євроінтеграційні програми України вимагають системного підходу до реформування судової влади. Це забезпечує не лише інституційні зміни, але й трансформацію правової культури, підвищення професіоналізму суддів, розвиток етичних стандартів відповідно до європейських цінностей.

По-п'ятому, успішність судової реформи в контексті формування ЄАП залежить від синхронізації процесів демократизації судової системи та модернізації публічного управління. Лише їх гармонійне поєднання здатне забезпечити ефективний захист прав громадян у відносинах з органами влади та

впровадження європейських стандартів належного врядування.

Водночас не менш актуальною є проблема підзвітності судів суспільству. Нині вона зводиться переважно до ритуально-бюрократичних процедур – оприлюднення звітів чи статистики, які пересічному громадянину мало про що говорять. Натомість справжня підзвітність – це насамперед прозорість і обґрунтованість ухвалених рішень, зрозумілість мотивів судді для учасників процесу, оперативне реагування на випадки неетичної поведінки суддів.

Постійний двосторонній діалог судів з громадськістю через ЗМІ, публічні заходи, опитування клієнтів має стати нормою. Лише за таких умов поступово відновлюватиметься суспільна довіра до служителів Феміди. Це вкрай важливо в контексті євроінтеграції, адже саме довіра – ключовий критерій успіху судової реформи з погляду ЄС.

2.2 Дослідження доступності правосуддя і довіри громадян до судів як індикаторів формування Європейського адміністративного простору

Досліджуючи доступність правосуддя та рівень довіри громадян до судів в Україні, важливо розглядати ці параметри як ключові індикатори формування Європейського адміністративного простору (ЄАП). Адже через саму систему адміністративного судочинства громадяни можуть ефективно захищати свої права у відносинах з органами публічної влади, а рівень довіри до судів свідчить про якість впровадження принципів належного врядування.

Особливого значення має забезпечення реального доступу громадян до адміністративної юстиції та формування довіри до неї як до дієвого механізму контролю за діяльністю публічної адміністрації. Це є одним із базових стандартів ЄАП, що шукає сприятливість держави забезпечити ефективний захист прав громадян відповідно до принципів європейського адміністрування.

Доступне і справедливе правосуддя та високий рівень суспільної довіри до

судів – це наріжні камені верховенства права, без яких годі увести демократичну правову державу. Особливої ваги ці фактори набувають в умовах інтеграції України до європейського правового простору, де панують цінності людиноцентризму та поваги до прав людини. Зрештою, саме здатність забезпечити кожному громадянину реальний, а не ілюзорний доступ до незалежного і неупередженого суду, є лакмусовим папірцем «європейськості» держави.

Утім, досягнення цього ідеалу – тернистий шлях, на якому Україна лише розпочинає свої кроки. Спробуємо проаналізувати нинішній стан доступності правосуддя та довіри до судів крізь призму соціологічних опитувань, статистики та експертних оцінок. Не оминемо увагою і вплив російської агресії, яка кардинально змінила контекст функціонування судової системи. Зрештою, спроектуємо отримані результати на площину тих трансформацій, які необхідні для утвердження справді доступного і авторитетного правосуддя на шляху до ЄС.

Почнемо з поняття доступності правосуддя. У широкому сенсі воно охоплює цілий комплекс факторів – інформаційних, фінансових, процесуальних, територіальних, які в сукупності визначають реальну можливість особи звернутись до суду за захистом своїх прав та інтересів [66, с. 38]. У вузькому розумінні йдеться про фізичну можливість безперешкодно потрапити до судової установи, подати процесуальні документи, взяти участь у розгляді справи. І хоча Конституція України у статті 55 гарантує кожному право на судовий захист, на практиці існує чимало перепон для його повноцінної реалізації [27].

По-перше, серйозним викликом для доступності суду лишається його територіальна віддаленість від місця проживання більшості громадян. Попри поступове впровадження електронного судочинства, особиста явка сторін у судові засідання досі вважається «золотим стандартом». Однак концентрація судів переважно в обласних центрах та великих містах створює додаткові витрати для жителів сіл і селищ у вигляді транспортних видатків та втрати робочого часу. За даними опитувань, у 2021 році понад 60% українців відзначали

незручності, пов'язані з географічною віддаленістю судів [14, с. 143]. В умовах бойових дій ця проблема лише загострилася через руйнування інфраструктури та вимушене переміщення мільйонів людей.

По-друге, серйозним бар'єром для доступу до правосуддя залишається його висока вартість. Попри задекларовані у законі розумність та співмірність судових витрат, сукупні видатки на правову допомогу, експертизи, судовий збір тощо часто є непосильним тягарем для більшості громадян. Особливо вразливими є незахищені верстви населення – пенсіонери, багатодітні родини, люди з інвалідністю, для яких навіть мінімальний судовий збір може бути космічною сумою. Хоча в Україні і діє система безоплатної вторинної правової допомоги (БВПД), доступ до неї обмежений певними категоріями справ та жорсткими майновими цензами. Як результат, за висновками експертів, більше 50% потенційних клієнтів БВПД фактично не можуть її отримати і змушені відмовлятися від судового захисту своїх прав [58, с. 29]. Знову ж таки, економічна криза, викликана війною, ще більше звузила фінансову доступність правосуддя для широких мас.

По-третє, чималою перешкодою для доступу до суду є складність судових процедур та їх надмірна формалізованість. Попри задекларовані у процесуальних кодексах принципи диспозитивності та змагальності, на практиці сторони далеко не завжди є «рівноозброєними». Від позивача (особливо у цивільних чи адміністративних справах) вимагається чимало формальних документів – правильно оформлений позов, квитанції про сплату судового збору, попередні докази. Без кваліфікованої правничої підтримки «людині з вулиці» вкрай складно зорієнтуватись у цих бюрократичних нетрях. За даними Міністерства юстиції України, у 2020 році майже 30% судових справ було розглянуто за відсутності відповідача, що вказує на проблеми з повідомленням та залученням сторін [38]. До слова, війна суттєво ускладнила комунікацію учасників процесу з судами через руйнування поштової і цифрової інфраструктури, внутрішню міграцію, психологічні проблеми тощо.

Четвертим викликом для доступності правосуддя в Україні є проблема

його несприйняття, а почасти і відторгнення значною частиною суспільства. За даними Європейського соціального дослідження, у 2021 році лише 15% українців вважали національні суди справедливими і незалежними інститутами [88, с. 51]. Головними причинами такого явища є сприйняття судів як корумпованих, залежних від впливу політиків і олігархів органів, які приймають рішення у своїх інтересах чи інтересах заможних сторін. Це підриває авторитет судової влади, формує атмосферу зневіри в ефективність судового захисту прав та інтересів пересічних громадян. За таких умов багато людей воліють розв'язувати конфлікти неформальним шляхом або взагалі уникають їх, аніж звертаються до суду.

Цей невтішний діагноз підтверджується і даними щодо динаміки звернень громадян до судів. Так, у 2021 році до місцевих загальних судів надійшло 2,8 млн справ та матеріалів, що на 35% менше порівняно з «довоєнним» 2013 роком [39]. При цьому кількість населення за цей період скоротилась лише на 11%, тож зменшення судових справ не можна пояснити самою лише демографією. Радше йдеться про кризу довіри до судової системи, яка спонукає громадян шукати альтернативні, в тому числі неправові шляхи врегулювання спорів.

До речі, про довіру. Усі соціологічні опитування останніх років фіксують стабільно низький рівень довіри до судів з боку українського суспільства. Так, за даними ініційованого Радою Європи опитування у 2021 році, лише 10-12% українців довіряють судам, що є одним із найнижчих показників серед країн Європи [21, с. 28]. Більшість респондентів вважає, що суди в Україні є залежними від олігархів (65%), політиків (60%) та місцевої влади (62%). Лише чверть опитаних вважає, що судді в Україні є незалежними, а 47% переконані, що більшість суддів залучена до корупції [21, с. 35]. Ці показники значною мірою дисонують із даними щодо ситуації в країнах ЄС, де у середньому понад 50% громадян схильні довіряти своїм судам.

Цікаво, що навіть серед тих, хто мав безпосередній досвід звернення до суду, рівень довіри є невисоким. За даними опитування Центру Разумкова, у 2021 році лише 28% респондентів, які зверталися до суду, оцінили роботу судів

позитивно, натомість 50% – переважно чи повністю негативно [67]. При цьому серед причин незадоволення переважають надмірна тривалість судового розгляду, упередженість чи необ'єктивність суду та відчуття політичного тиску на суд.

Зрештою, криза довіри до судової влади не є питанням суто іміджу чи рейтингів. Вона несе цілком реальні загрози як для стабільності держави, так і для добробуту її громадян. По-перше, низький авторитет судів стимулює правовий нігілізм та поширення «вуличної демократії», коли справедливість намагаються відновити силовими методами. По-друге, він живить корупцію, оскільки сприймається як індульгенція «порішати питання» в обхід закону та процедур. По-третє, недовіра до судів суттєво погіршує інвестиційний клімат, адже жоден серйозний інвестор не ризикне вкладати кошти в країну, де права власності не захищені. Нарешті, ця криза підриває основи демократії, оскільки правосуддя є одним із її наріжних каменів.

Утім, констатувати проблему замало – важливо запропонувати шляхи її вирішення. Першочерговим завданням є підвищення рівня фінансової та географічної доступності правосуддя. Це передбачає оптимізацію мережі судів з урахуванням принципів юстиції, наближеної до людей. В ідеалі відстань до найближчого суду не повинна перевищувати 50-70 км, або 1,5 години дороги громадським транспортом. Водночас слід і далі розвивати інструменти електронного судочинства та комунікації, щоб мінімізувати потребу фізичної присутності громадян у судах. Економічну доступність правосуддя можна підвищити як через оптимізацію розмірів судового збору, так і через розширення системи безоплатної правової допомоги. Тут стане у нагоді успішний досвід «судів з невеликою сумою позову» (small claims courts) у багатьох країнах ЄС, де розгляд дрібних майнових спорів є максимально дешевим і неформальним [109].

Другим пріоритетом є максимальне спрощення судових процедур та їх «юзер-френдлізація». Це передбачає зменшення кількості формальних вимог до документів, які подаються до суду, спрощення порядку вручення повісток та повідомлення учасників справи. Так, в Естонії понад 60% комунікації між

сторонами процесу відбувається в електронному форматі, а сторони мають постійний доступ до матеріалів власної справи онлайн [25, с. 45]. Важливим кроком є також розвиток альтернативних способів вирішення спорів – медіації, арбітражу, так званих collaborative courts. У багатьох країнах Європи такі позасудові інструменти є добровільними, але активно заохочуються державою через фінансові стимули, інформаційні кампанії та навіть окремі процесуальні бонуси.

Третім напрямом роботи має стати посилення незалежності та підзвітності суддів як передумови відновлення довіри до них з боку суспільства. Процедури добору суддів слід зробити максимально прозорими, з акцентом на професійні та етичні якості кандидатів. Перспективною є практика залучення до відбору суддів представників громадськості та міжнародних експертів, як це відбувається у Вищому антикорупційному суді. Подальшого розвитку потребують механізми дисциплінарної відповідальності суддів за неналежну поведінку, причому акцент має бути на превентивній функції, а не каральній. Як позитив слід відзначити оновлення у 2021 році Кодексу суддівської етики, який посилює вимоги до доброчесності та підзвітності суддів [24].

Насамкінець украй важливо налагодити системну комунікацію судів із суспільством для відновлення довіри та авторитету. Тут стане в нагоді досвід країн ЄС, де функціонують спеціальні комунікаційні офіси судів, які на постійній основі інформують громадян та медіа про роботу судової влади. Приміром, у Нідерландах діє концепція «суду як хорошого сусіда», де судді регулярно зустрічаються з місцевими громадами, роз'яснюють специфіку своєї роботи, отримують зворотній зв'язок [124]. В Україні ж донедавна більшість судів обмежувались сухими прес-релізами на офіційних сайтах, тож поле для вдосконалення комунікації лишається широким.

Підсумовуючи, зазначимо, що проблеми доступу до правосуддя та довіри до судів в Україні є комплексними і багатоаспектними. Вони накопичувалися роками і є віддзеркаленням системних вад в організації судочинства, забезпеченні незалежності та доброчесності суддів, ефективності судових

процедур. Російська агресія та економічна криза лише загострили ці проблеми, зробили їх більш болючими та помітними для суспільства.

Водночас, саме євроінтеграційний курс України дає унікальний шанс для перезавантаження судової системи на якісно нових засадах. Маяки для руху тут вже визначені – це європейські стандарти правосуддя, що ґрунтуються на цінностях людської гідності, верховенства права, рівності перед законом. Ключовим орієнтиром є практика Європейського суду з прав людини, який неодноразово наголошував, що доступність правосуддя – це не просто формальна можливість звернутись до суду, а реальна здатність отримати справедливе рішення у розумні строки і з мінімальними перешкодами [93].

Тож якими мають бути практичні кроки на цьому шляху? Насамперед слід максимально спростити і цифровізувати судові процедури, зробити їх зрозумілими і комфортними для пересічного громадянина. Потрібно розвивати систему електронного судочинства, онлайн-комунікації між судом та сторонами, дистанційної участі у судових засіданнях. Так, позитивним прикладом є досвід Естонії, де понад 60% усіх судових проваджень здійснюється в електронному форматі, а сторони мають цілодобовий доступ до матеріалів своєї справи [78]. Звісно, такі новації потребують значних інвестицій у технічну інфраструктуру судів, навчання суддів та працівників апарату. Але в умовах післявоєнного відновлення це може стати одним із пріоритетів міжнародної допомоги Україні.

Іншим важливим напрямком є оптимізація судових витрат та розширення доступу до безоплатної правової допомоги. Держава має переглянути розміри судового збору, можливо через запровадження його диференціації залежно від ціни позову та майнового стану сторін. Класичним взірцем є практика «судів з малою сумою позову» в багатьох країнах ЄС, де розгляд дрібних майнових спорів коштує в рази дешевше, ніж звичайне провадження [93]. Паралельно необхідно розширювати перелік категорій осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, спростити механізми її отримання. Особливо це актуально для вразливих верств населення в умовах економічної кризи та збройного конфлікту.

Та мабуть найбільшим викликом лишається відновлення довіри суспільства до судової влади. І тут самих лише косметичних змін буде замало. Потрібна глибока ментальна трансформація самих суддів, усвідомлення ними своєї місії як служителів права, а не власників мантий. Досягти цього можна лише через докорінне очищення суддівських лав від носіїв старих корупційних практик, забезпечення реальної незалежності та підзвітності суддів.

Методи – прозорі конкурси на посади, регулярне оцінювання добросовісності та професійності, невідворотність покарання за порушення присяги. І тут варто вчитись на досвіді сусідньої Молдови, де нещодавно звільнили всіх суддів Вищої судової палати через провал тесту на добросовісність. Звісно, такі кардинальні кроки потребують політичної волі та суспільної підтримки, але саме зараз, в умовах післявоєнного оновлення, вікно можливостей для цього відкрите.

Нарешті, надважливо налагодити системну комунікацію судів із суспільством – як в інформаційному, так і ціннісному вимірах. Перше передбачає регулярне висвітлення роботи судів через різні канали – від офіційних сайтів до соцмереж, організацію екскурсій та днів відкритих дверей у судах для громадськості.

Зразковою тут є практика багатьох європейських країн, де судді особисто зустрічаються з місцевими громадами, школярами, студентами, роз'яснюють особливості своєї роботи.

Ціннісний же рівень комунікації передбачає утвердження в суспільній свідомості судді як взірця моральності, принциповості, служіння букві і духу закону. І це вимагатиме від самих суддів бездоганної репутації та поведінки не лише в залі суду, а й у повсякденному житті.

З метою систематизації проблем доступності правосуддя та довіри до судів у контексті формування ЄАП та визначення шляхів їх вирішення відповідно до європейських стандартів публічного адміністрування, узагальнено основні аспекти в таблиці 2.2

Таблиця 2.2 Проблеми доступності правосуддя і довіри громадян до судів в Україні в контексті впровадження європейських стандартів публічного адміністрування

Проблема	Прояви	Напрямки вирішення
1. Низька фізична доступність судів	Велика відстань до судів; незручний графік роботи; тривалість і затратність поїздок	Оптимізація мережі судів; розвиток електронного судочинства; проведення онлайн-засідань
2. Значні судові витрати	Високі ставки судового збору; дороговизна юридичного супроводу і експертиз	Перегляд ставок судового збору; розширення безоплатної правової допомоги; спрощення процедур «малих позовів»
3. Надмірний формалізм процедур	Складність документів і вимог; проблеми з повідомленням сторін	Спрощення форми і змісту процесуальних документів; перехід на електронну комунікацію
4. Недовіра до судів	Сприйняття судів як корумпованих і залежних органів; нерівність сторін; політичний тиск	Забезпечення незалежності і підзвітності судів; прозорі конкурси і оцінювання суддів; невідворотність покарань за порушення
5. Брак комунікації із суспільством	Закритість і неготовність до діалогу; відсутність інформації про роботу судів у зрозумілій формі	Регулярні зустрічі суддів з громадами; екскурсії до судів; якісний веб-сайт і соцмережі

**Джерело: розробка автора.*

Підсумовуючи проведений аналіз доступності правосуддя та довіри до судів у контексті формування Європейського адміністративного простору, можна зробити такі ключові висновки:

1. Рівень доступності правосуддя та довіри до судів є великими індикаторами успішності впровадження принципів ЄАП в Україні. Адже без ефективного судового захисту прав громадян у відносинах з органами публічної влади неможливо сформувавши європейські стандарти належного врядування.

2. Наявні проблеми з територіальною, фінансовою та процедурною доступністю судів суттєво дозволяють реалізувати права громадян на судовий контроль за діяльністю публічної адміністрації. Це особливо стосується адміністративного судочинства, яке має бути ефективним інструментом захисту прав особи у публічно-правових спорах.

3. Критично низький рівень довіри до судів в Україні працює про

системні проблеми не тільки в судовій системі, але й у всіх механізмах публічного управління. Без подолання корупції, політичного впливу та забезпечення справедливого правосуддя неможливо впровадження стандартів ЄАП.

4. Рішення виявлених проблем потребує комплексного підходу, що включає як інституційні зміни в судовій системі, так і трансформацію в усій системі публічного адміністрування відповідно до принципів ЄАП. Це забезпечує спрощення судових процедур, розвиток електронного судочинства, посилення гарантій незалежності суддів та їх відповідності суспільству.

5. Успішність реформування демократії судової системи в контексті формування ЄАП значною мірою залежить від синхронізації процесів судочинства та модернізації публічного управління. Більше їх гармонійне поєднання здатне забезпечити ефективний захист прав громадян та впровадження європейських стандартів належного врядування.

Підсумовуючи сказане, доступність і довіра до правосуддя – це дві сторони однієї медалі, дві необхідні умови побудови правової держави та громадянського суспільства в Україні. І вимірюється прогрес у цій царині не гучними реформами чи красивими гаслами, а конкретними відчуттями мільйонів українців, котрі шукають у судах справедливості та захисту. Вдалось розблокувати доступ до суду для селянина з Херсонщини чи пенсіонерки з Краматорська? Чи бачать прості люди в служителях Феміди надійну опору та гарантію своїх прав? На ці запитання наразі годі дати ствердну відповідь.

Але саме в цьому і полягає мета і сенс судової реформи в Україні. І хай шлях до неї буде довгим і тернистим, альтернативи Rule of Law в сучасному світі просто немає. Особливо для країни, яка прагне стати частиною європейської спільноти правових демократичних держав.

2.3 Проблемні аспекти демократизації судової системи України в контексті впровадження Європейського адміністративного простору

Аналізуючи проблемні аспекти демократизації судової системи України на сучасному етапі, важливо розглядати їх у контексті формування Європейського адміністративного простору (ЄАП). Адже ефективність впровадження принципів належного врядування та європейських стандартів публічного адміністрування залежить від ефективності судової системи забезпечувати належний контроль за діяльністю органів державної влади.

В особливій актуальності виникає проблема незалежності, ефективності та цифровізації судової системи як ключових елементів ЄАП. Без подолання політичного впливу на суди, забезпечення оперативного розгляду адміністративних справ та впровадження сучасних технологій неможливо досягти європейських стандартів захисту прав громадян у відносинах з публічною адміністрацією.

Демократизацію судової системи України без перебільшення можна назвати однією з найбільш амбітних і водночас суперечливих реформ сучасного етапу державотворення. Вона покликана втілити у життя ідеали справедливого, доступного і прозорого правосуддя, наблизити українське судочинство до кращих європейських стандартів, відновити довіру громадян до судів як гарантів верховенства права. Однак, попри певні досягнення та позитивні зрушення останніх років, у багатьох аспектах судова система України лишається закритою, забюрократизованою, сприйнятливою до політичних впливів та корупційних ризиків.

Спробуємо проаналізувати найбільш проблемні зони демократизації судової влади крізь призму трьох фундаментальних викликів – незалежності, ефективності та цифровізації. Адже саме у цих напрямках точиться найбільш гостра дискусія між прихильниками та критиками реформ, саме тут найяскравіше виявляються законодавчі прогалини, інституційні вади і ментальні

бар'єри на шляху до справжніх змін. І саме на подолання цих перешкод мають бути спрямовані першочергові зусилля усіх гілок влади, громадянського суспільства і міжнародних партнерів України.

Почнімо з проблеми незалежності суду. Попри закріплення цього принципу в Конституції та низці законів, у реальному житті українські судді часто стикаються з неправомірними впливами, тиском і навіть погрозами при розгляді резонансних справ. Джерелом таких впливів можуть бути як представники інших гілок влади, так і великий бізнес, місцеві еліти, організовані злочинні угруповання. Особливо вразливими є суди нижчих інстанцій, де вплив політичних чи фінансових груп накладається на «телефонне право» і кругову поруку всередині суддівського корпусу.

Гучним прикладом останніх років стала справа судді Лариси Гольник, яка публічно заявила про тиск з боку голови суду та інших впливових осіб щодо винесення потрібного їм рішення. Попри розголос та підтримку громадськості, суддя зіштовхнулася з переслідуваннями і врешті-решт була змушена залишити посаду [71]. Цей випадок красномовно свідчить, що навіть найбільш принципові і непідкупні судді часто лишаються наодинці перед системою, де панують неформальні домовленості і правила гри.

Звісно, було б наївно очікувати швидких змін у цій площині – надто глибоко вкорінилися практики неправомірного впливу на судову владу. Але деякі механізми мінімізації таких ризиків все ж є. Насамперед це політична воля держави на забезпечення справжньої, а не декларативної незалежності суддів. Вона проявляється у законодавчих гарантіях недоторканності і належного матеріального забезпечення суддів, прозорих конкурсних процедурах добору і кар'єрного зростання, а головне – у невідворотності покарання для тих, хто тисне на суд.

Окремої уваги потребує питання підзвітності суддів суспільству. Адже незалежність судової влади – це не синонім її безконтрольності чи свавілля. Навпаки, у демократичному суспільстві незалежність врівноважується відповідальністю судді за свої дії і рішення перед законом і громадськістю. На

жаль, наразі механізми такої підзвітності в Україні розвинуті слабо.

Попри створення нових антикорупційних органів, притягнення суддів до відповідальності за неправомірну поведінку лишається радше винятком. Так, протягом 2021 року до Вищої ради правосуддя надійшло понад 17 тисяч дисциплінарних скарг на суддів, проте лише у 137 випадках було відкрито провадження, а реальні стягнення застосовано до кількох десятків службовців Феміди [13]. Це створює атмосферу безкарності і всюдозволеності, особливо серед суддівської еліти.

Як свідчить європейський досвід, ефективним запобіжником від свавілля у мантиях може бути громадський контроль за доброчесністю і способом життя суддів. Через механізми регулярного декларування доходів і витрат, моніторингу відповідності стилю життя задекларованим статкам, оприлюднення інформації про конфлікт інтересів і родинні зв'язки – усе це дає змогу суспільству тримати руку на пульсі і реагувати на зловживання. На жаль, в Україні ці інструменти використовуються поки що спорадично і безсистемно, наражаючись до того ж на опір з боку самих суддів.

Не менш драгливим питанням і водночас індикатором демократичності судової влади є її ефективність, тобто здатність розглядати справи і ухвалювати рішення у розумні строки та з оптимальними затратами ресурсів. За даними Європейської комісії з питань ефективності правосуддя (CEPEJ), у 2020 році середній термін розгляду справ в Україні становив 201 день, тоді як середньоєвропейський показник – 136 днів [87, с. 26]. При цьому майже 5% справ перебувають у судах понад два роки. Це створює величезне навантаження на суддів, працівників апарату, виснажує учасників процесу і зрештою підриває авторитет усієї системи.

Причини такого стану багатогранні – від вакууму в законодавстві та процесуальних «лазівок» для затягування розгляду до банального браку суддів та низької мотивації працівників апарату через мізерну оплату праці. Як влучно зауважив голова Верховного Суду Всеволод Князев, «у нас дотепер більшість помічників суддів отримують зарплату на рівні прибиральниці у приватній

компанії. Про яку привабливість професії може йти мова?» [7]. І хоча останні роки спостерігається поступове підвищення суддівських винагород, пріоритетність судової влади у державному бюджеті лишається декларативною.

Крім нестачі ресурсів, до факторів, що знижують ефективність судів, можна віднести надмірну забюрократизованість процесуального законодавства, недосконалість механізмів розподілу справ між суддями, а головне – брак сучасних управлінських підходів в організації роботи судів. Адже українські суди, з їх ієрархічністю, консервативністю та інертністю, мало чим відрізняються від держустанов початку ХХ століття. Водночас, у багатьох європейських країнах (Нідерланди, Фінляндія) успішно працюють проєктні і командні методи організації роботи, впроваджуються концепти сервісної та клієнтоорієнтованої Феміди [90].

Чи здатне цифрове перетворення судів стати панацеєю для підвищення ефективності? Безумовно, інформаційні технології роблять комунікації між судом і учасниками процесу більш прозорими і оперативними, мінімізують корупційні ризики (як-от маніпуляції з датами засідань чи розподілом справ). Однак практика останніх років засвідчила, що сама лише «цифра» не може замінити якісних процесів і компетентних людей.

Приміром, впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), яка мала стати технологічним проривом українського правосуддя, відбувається із неабиякими труднощами. Ключові підсистеми хронічно не працюють, зв'язки між підсистемами і модулями – нестабільні, а сам програмний комплекс часто не витримує навантаження і «падає». За даними Рахункової палати, протягом 2018-2021 років на розробку ЄСІТС було витрачено понад 800 млн грн, проте на сьогодні не працює жодна з дев'яти підсистем, передбачених концепцією системи [22].

Причини такої невтішної картини – у домінуванні бюрократичних підходів над інноваційним мисленням, фрагментарністю і ручним режимом управління змінами, браком кваліфікованих ІТ-фахівців на державній службі. Певні побоювання викликає і безпека персональних даних при підключенні до системи

численних державних реєстрів та зовнішніх користувачів. Поки ці питання не будуть концептуально розв'язані, ЄСІТС ризикує перетворитися на ще один дороговартісний «довгобуд» із туманними перспективами.

Натомість куди ефективнішим видається точкове застосування цифрових технологій у найбільш чутливих для користувачів сферах. Приміром, запровадження онлайн-сервісу «Електронний суд», що дає змогу подавати процесуальні документи і сплачувати судовий збір через інтернет, отримало схвальні відгуки від юристів і пересічних громадян. А використання можливостей відеоконференцзв'язку для участі у судових засіданнях стало справжнім порятунком в умовах локдауну. За даними судової статистики, у 2021 році кожне п'яте судове засідання відбувалось онлайн [39].

Перспективним напрямком є також використання інструментів штучного інтелекту для автоматизації рутинних процесів – як-от розподілу справ, формування судових повісток, опрацювання типових ухвал тощо. Про готовність рухатись у цьому напрямку свідчить Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, схвалена Урядом наприкінці 2021 року [28; 57]. Однак її положення поки що доволі абстрактні і не містять чітких кроків з впровадження інтелектуальних систем у судовій сфері.

Пріоритетним вектором «діджиталізації» судів має стати і розбудова офіційних сайтів та соціальних мереж для налагодження сучасних форм зв'язків з громадськістю. Згідно зі звітом СЕРЕJ за 2021 рік, лише 20% українських судів використовують соцмережі для комунікації з суспільством, тоді як у країнах ЄС цей показник сягає 60% [98, с. 11]. Це свідчить про все ще високий рівень інформаційної закритості судів і невміння доносити до людей свою позицію у доступній формі. Притому саме судова влада має бути найбільш зацікавленою у відкритому діалозі, адже без суспільної довіри і підтримки годі сподіватися на успіх будь-яких реформ.

Підводячи проміжні підсумки, зазначимо, що демократизація судової влади в Україні лишається радше декларацією про наміри, аніж dokonаним фактом. Три проаналізовані аспекти: незалежність, ефективність та цифровізація

– показали, що головними бар'єрами на цьому шляху є не брак законів чи технологій, а інерція мислення, забюрократизованість процесів та глибоко вкорінена корупція. Тож для подолання цих перешкод замало косметичних змін – потрібна кропітка робота над трансформацією цінностей, правил і звичок у самій суддівській спільноті та суспільстві загалом.

Неабияким каталізатором цієї трансформації може стати євроінтеграційний курс України. Причому не просто як зовнішні рекомендації чи вимоги, а насамперед як ціннісний і цивілізаційний вибір. Бо без утвердження європейського розуміння ролі судді як неупередженого арбітра, гаранта прав людини і ключової фігури у розв'язанні правових конфліктів неможливо наблизити українське правосуддя до стандартів ЄС. Так само мало що зміниться без перезавантаження процесів під кутом зору людиноцентризму, оперативності і зручності для користувачів. Зрештою, без широкого застосування цифрових технологій для прозорості і підзвітності судів, ми приречені на хронічне відставання від прогресивних практик.

Тож якими мають бути практичні кроки на шляху подолання проблем? Насамперед це системна і послідовна політична воля на зміни. Вона має проявлятися не лише у прийнятті прогресивних законів, а й у реальних кроках з їх втілення. Зокрема, через забезпечення достатнього фінансування судової системи, підвищення суддівської винагороди до конкурентного рівня, надання судам сучасної технічної інфраструктури. Без цього базису годі сподіватись на незалежність і ефективність судової влади.

Не менш важливим є перегляд процедур добору і кар'єрного зростання суддів з акцентом на професійні та морально-етичні якості. Передусім йдеться про формування нового покоління суддів, вільних від радянських стереотипів та корупційних спокус. Тут стане у пригоді досвід функціонування Вищого антикорупційного суду, де запроваджено жорсткі фільтри доброчесності кандидатів, психологічне тестування та залучення міжнародних експертів до конкурсних процедур [48]. За таким зразком доцільно поступово трансформувати підходи до комплектування всіх ключових ланок судової

системи.

Паралельно слід розбудовувати систему підзвітності суддів суспільству. Це передбачає не лише посилення відповідальності за порушення присяги чи правил етики, а й налагодження постійних каналів комунікації з громадськістю. Тут варті уваги європейські практики опитувань відвідувачів судів, відкритих зустрічей суддів з місцевими громадами, публікації звітів про роботу судів у доступній формі. Надзвичайно важливо, щоб ці механізми були не просто формальністю, а давали реальну змогу людям впливати на якість правосуддя.

Безумовно, усі ці зміни мають супроводжуватися масштабною цифровою трансформацією судів. Причому не тільки і не стільки у форматі поодиноких сервісів чи модулів, а у вигляді цілісної екосистеми цифрового судочинства. Вона має охоплювати всі етапи і аспекти проходження справи – від електронного документообігу та розподілу справ до проведення онлайн-засідань та виконання рішень. Кінцева мета – зробити весь процес максимально прозорим, зручним і зрозумілим для учасників, мінімізувати потребу фізичних контактів із судом.

Чи не найбільшим же викликом на цьому шляху є зміна ментальності самих суддів та працівників апарату. Адже саме від їхньої готовності до інновацій, відкритості та служіння суспільству залежить успіх реформ. Тому особливу увагу слід приділити суддівській освіті та підвищенню кваліфікації. Причому не лише в частині здобуття нових знань, а й формування світогляду, психологічної стійкості, навичок ефективної комунікації. Бо якщо у судах працюватимуть фахові, порядні і вмотивовані люди, здатні до змін, – це вже половина успіху.

Зрештою, усі зусилля влади і суспільства будуть марними без утвердження культури верховенства права в усіх сферах нашого життя. Допоки політики дозволятимуть собі ігнорувати судові рішення, допоки бізнес вирішуватиме спори «по поняттях», допоки пересічні громадяни ухилятимуться від виконання законів – годі сподіватись на довіру до судів. Тож обов'язок кожного українця – змінювати правила гри, плекати повагу до права і суду як до вищої цінності. Це копіткий і тривалий процес, але без нього годі уявити Україну як справді

демократичну і європейську державу.

Систематизуємо ключові проблемні аспекти демократизації судової системи в контексті формування ЄАП та визначаємо можливість шляхів їх вирішення відповідно до європейських стандартів публічного адміністрування в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3 – Узагальнення головних проблемних аспектів демократизації судової системи на сучасному етапі

Проблема	Зміст	Шляхи вирішення
Брак незалежності	Неправомірний вплив на суддів з боку політиків, бізнесу, керівництва судів	Посилення гарантій матеріального і соціального захисту суддів; прозорі конкурси і кар'єрне просування; невідворотність покарань за тиск на суд
Низька ефективність	Надмірні строки розгляду справ; брак ресурсів і мотивації; забюрократизованість процесів	Оптимізація процесуального законодавства; підвищення винагороди суддів і працівників апарату; впровадження сучасних управлінських підходів
Відставання у цифровізації	Неповна функціональність ЄСПТС; точковість цифрових сервісів; брак компетентних кадрів	Розвиток екосистеми електронного судочинства; поширення онлайн-засідань і комунікацій; використання штучного інтелекту для автоматизації рутинних процесів

**Джерело: розробка автора.*

Проведений аналіз проблемних аспектів демократизації судової системи в контексті формування Європейського адміністративного простору показує про системний характер викликів, що постали перед Україною. У сфері незалежності судової влади все ще зберігаються механізми неправомірного політичного впливу та корупційні ризики, що суттєво передбачає впровадження європейських стандартів судового контролю за діяльністю публічної адміністрації. Низька ефективність судочинства, зумовлена забюрократизованістю процесів та недостатнім ресурсним забезпеченням, не дозволяє забезпечити оперативний захист прав громадян у публічно-правових спорах відповідно до принципів належного врядування. Відстава у цифровізації

судової системи забезпечує впровадження сучасних технологій комунікації між судами та учасниками процесу, що є невід'ємною складовою ЄАП.

Водночас євроінтеграційний курс України відкриває нові можливості для системного вирішення цих проблем. Впровадження європейських публічних стандартів судочинства, посилення незалежності та підзвітності судів, розвиток електронного судочинства мають відбуватися синхронно з модернізацією в усій системі адміністрування. Лише такий комплексний підхід передбачений для забезпечення реального наближення України до стандартів ЄАП та підвищення якості захисту прав громадян у відносинах з органами публічної влади.

Демократизація судової влади – це не просто технократичний процес зміни законів чи запровадження окремих новацій. Це насамперед світоглядна трансформація, зміна філософії відносин між судами, державою та суспільством. Її наріжним каменем має стати усвідомлення кожним суддею своєї місії – служіння закону та справедливості, захист прав людини, вирішення правових спорів. А з боку держави і суспільства – готовність довірити судовій владі цю високу місію, поважати її незалежність, сприяти її авторитетності.

Звісно, це ідеальна картинка, шлях до якої буде довгим і тернистим. Особливо в українських реаліях, де правовий нігілізм і недовіра до судів сягають критичних позначок. Але, як влучно висловився Махатма Ганді, «спочатку вони тебе не помічають, потім сміються над тобою, потім борються з тобою. А потім ти перемагаєш». Головне – не зійти з цього шляху і вірити у кінцеву мету. Бо демократична, справедлива і ефективна судова влада – це не забаганка, а передумова існування цивілізованого суспільства, до якого прагне Україна.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОСТОРУ

3.1 Впровадження європейських стандартів судочинства як основа формування європейського адміністративного простору: першочергові заходи та подолання перешкод

Впровадження європейських стандартів судочинства є невід'ємною складовою формування Європейського адміністративного простору (ЄАП) в Україні. Адже саме через систему адміністративного судочинства реалізуються ключові принципи ЄАП: верховенство права, належне врядування, захист прав громадян у відносинах з органами публічної влади.

Особливого значення набуває гармонізація стандартів судочинства з принципами ЄАП в контексті забезпечення ефективного судового контролю за діяльністю публічної адміністрації. Це передбачає не лише законодавчі зміни, але й комплексну трансформацію судової системи відповідно до європейських вимог щодо системи незалежності, ефективності та прозорості правосуддя.

Інтеграція України до європейського правового простору – це не лише політична декларація, а й цілком конкретні зобов'язання щодо приведення вітчизняної судової системи у відповідність до кращих практик ЄС. Йдеться насамперед про утвердження таких фундаментальних засад судочинства, як верховенство права, незалежність суддів, змагальність процесу, розумність строків розгляду справ тощо. І хоча на рівні законодавства ці стандарти загалом відображені, на практиці українські суди ще далекі від їх повноцінної реалізації.

Попередній аналіз засвідчив низку системних проблем, які стоять на заваді «європеїзації» українського правосуддя. Це і хронічне недофінансування судів, і

надмірне навантаження на суддів, і забюрократизованість процесів, і вкрай низький рівень суспільної довіри до судової влади. Війна лише загострила ці проблеми, додавши до них нові виклики – від руйнування інфраструктури та вимушеної міграції учасників процесу до неможливості розгляду справ на тимчасово окупованих територіях.

Тож які практичні кроки мають бути зроблені для подолання цих викликів і наближення до європейських стандартів? Насамперед слід визнати, що жодна реформа не буде успішною без належного ресурсного забезпечення судової системи. І йдеться не лише про фінансування поточних потреб судів, а й про стратегічні інвестиції у розвиток судової інфраструктури, технологічне переоснащення, підвищення професійного рівня суддівського корпусу.

На жаль, сьогодні держава фінансує судову владу за залишковим принципом. Попри задеклароване у Законі «Про судоустрій і статус суддів» положення щодо окремого рядка бюджетних видатків на суди у розмірі не менше 0,5% ВВП [65], на практиці ця норма жодного разу не була виконана. Більше того, протягом 2014-2021 років фінансування судової влади скоротилось із 0,29% до критичних 0,17% ВВП [86, с. 27]. Як наслідок – брак коштів на елементарні речі, від паперу і конвертів до ремонту приміщень і придбання комп'ютерної техніки.

Європейський досвід свідчить, що належний рівень фінансування судів має становити не менше 2,5-4% від загальних видатків державного бюджету [97, с. 35]. Причому акцент робиться не на споживанні, а на розвитку – впровадженні сучасних ІТ-систем, облаштуванні зручних приміщень судів, регулярному навчанні суддів і працівників апарату. Скажімо, в Німеччині на утримання судів щорічно витрачається близько 9 млрд євро, з яких ледь частка йде на модернізацію судових процесів та інфраструктури [12]. Звісно, Україна поки не може дозволити собі таких видатків. Але визначення фінансування судів як захищеної статті бюджету і поступове збільшення асигнувань бодай до середньоєвропейського рівня є цілком реальним завданням. Причому ці кошти мають розподілятися максимально прозоро, за чіткими критеріями і з

урахуванням реальних потреб кожного конкретного суду.

Інший важливий крок – зменшення навантаження на суддів. Адже сьогодні середньостатистичний український служитель Феміди розглядає понад 70 справ на місяць, тобто більше двох справ кожного робочого дня [84]. Таке навантаження апріорі не дає змоги ретельно вникати у деталі кожного провадження, ґрунтовно мотивувати рішення, не кажучи вже про додаткові витрати часу на підвищення кваліфікації чи науково-викладацьку діяльність.

Приклад для наслідування – Німеччина, де навантаження судді не перевищує 50 справ на рік, причому складні справи оцінюються з додатковими коефіцієнтами [38]. Таке збалансоване навантаження дає змогу судді всебічно і неквапливо розглянути кожен аргумент сторін, заглибитись у правову проблематику, підготувати якісне і зрозуміле рішення. Більше того, передбачено «вільний» від розгляду справ час для наукової роботи, експертної діяльності, викладання у вишах – що лише підвищує професійний рівень суддів. Безумовно, Україні поки складно вийти на такі показники з огляду на щорічне надходження до судів майже 4 млн справ і заяв [38]. Але першим кроком могло б стати запровадження більш гнучкої і диференційованої системи розподілу справ з урахуванням їх категорії та складності. Чимало резервів криється і в розвитку альтернативних способів вирішення спорів (медіації, арбітражу, мирових угод), що здатні розвантажити суди від тисяч дрібних конфліктів. Зрештою, варто переглянути підсудність деяких категорій справ на користь позасудових юрисдикційних органів.

Наступним пріоритетом має стати дебюрократизація і спрощення судових процедур. Попри низку прогресивних новел процесуального законодавства останніх років (як-от запровадження «електронного суду», можливість участі у засіданнях у режимі відеоконференції тощо), загалом судовий процес лишається надмірно формалізованим і громіздким. Від учасників вимагається безліч паперових документів з додержанням строгих вимог до їх оформлення. Процедури повідомлення і виклику сторін подекуди нагадують справжнісінький квест. Самі судові засідання часто перетворюються на формальні «зачитування»

без реальних дебатів між сторонами.

Натомість європейський тренд – максимальна «юзер-френдлізація» (user-friendly – досл. «дружність до користувача») судового процесу. Приміром, в Естонії близько 80% усіх процесуальних дій (подання позову, надання доказів, ознайомлення з матеріалами справи) здійснюється онлайн через спеціальний веб-портал «Файл». Тут же сторони можуть відслідковувати рух своєї справи, отримувати повідомлення, генерувати процесуальні документи за зразками [82]. Аналогічна система діє у Франції – спеціальна платформа «SAGACE» дає змогу в кілька кліків подати позов, сплатити судовий збір, обмінятися аргументами зі стороною [111].

Звісно, Україна теж рухається у цьому напрямку з проектом Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС). Однак поки ця система працює в доволі обмеженому режимі, страждаючи від частих збоїв та недофінансування. Відтак подальше вдосконалення ЄСІТС, її інтеграція з реєстрами і базами даних, запровадження зручних електронних кабінетів для учасників процесу мають стати безумовним пріоритетом. Але найголовніше – змінити саму філософію судового процесу, перетворивши його з бюрократичної процедури на зрозумілий і комфортний юридичний сервіс.

Чи не найважливіша ж передумова впровадження європейських стандартів правосуддя – підвищення професійного рівня та вдосконалення системи добору суддів. На жаль, сьогодні в Україні ця система орієнтована переважно на перевірку формальних знань кандидата, а не на оцінку його реальних професійних навичок, морально-етичних якостей, психологічної стійкості. Як наслідок – до лав служителів Феміди інколи потрапляють випадкові люди, які не здатні ефективно розв'язувати складні правові конфлікти і протистояти корупційним спокусам.

Натомість цікавим є досвід Нідерландів. Тут процедура відбору суддів охоплює шість етапів і триває близько року: письмовий іспит, психологічне тестування, співбесіда з комісією, рольова гра, поведінковий тест і врешті – спеціальний тренінг в суді [112, с. 210-213]. Така багатоступенева система дає

змогу всебічно оцінити кандидата, виявити його сильні і слабкі сторони, спрогнозувати подальший професійний розвиток. При цьому головний акцент – не на «зазубрюванні» законів, а на вмінні аналітично мислити, аргументувати позицію, вирішувати нестандартні ситуації.

В Україні теж варто рухатись у цьому напрямку – запровадити тестування загальних компетенцій кандидатів, ситуаційні завдання на кшталт рольових ігор, психологічні тести на добросовісність та стресостійкість. Водночас слід посилювати зв'язок між системою добору та суддівською освітою – як базовою, так і постійною. Суддя має бути взірцем навчання протягом життя, невинного самовдосконалення, опанування нових знань і навичок. Саме такий підхід здатен сформувати когорту справді професійних, відповідальних і морально стійких суддів.

Зрештою, не варто забувати і про комунікаційний аспект впровадження європейських стандартів. Адже часто прогресивні законодавчі новели розбиваються об стіну нерозуміння чи несприйняття з боку суспільства, яке просто не знає чи не розуміє їх сенсу. Скажімо, ініціативи щодо гуманізації кримінальної відповідальності чи розширення змагальності процесу подекуди трактуються як «потурання злочинцям», а спроби забезпечити більшу дискрецію суду у вирішенні спорів – як «узурпацію влади». Тому вкрай важливо налагодити системну комунікацію судів із суспільством – як щодо загальних засад їхньої діяльності, так і стосовно резонансних справ. Європейська практика знає безліч цікавих прикладів: від прес-конференцій та брифінгів суддів для ЗМІ до Днів відкритих дверей у судах, від лекцій у школах та вишах до інтерактивних музеїв права.

Справді, комунікація має бути двосторонньою. Це означає не лише інформування суспільства, а й вивчення його запитів та очікувань від судової системи. Цікавою в цьому контексті є практика Фінляндії, де регулярно проводяться загальнонаціональні опитування населення щодо оцінки діяльності судів. За підсумками цих опитувань формуються конкретні рекомендації – як окремим судам, так і системі правосуддя загалом [100]. Такий зворотний зв'язок

дає змогу оперативно реагувати на суспільні потреби і коригувати курс реформ.

Не менш важливими є і внутрішні комунікації всередині самої судової системи. Адже впровадження європейських стандартів часто стикається з нерозумінням чи навіть опором з боку значної частини суддівського корпусу. Хтось вважає ці зміни надто радикальними, хтось – навпаки поверховими, комусь бракує часу і ресурсів на перебудову звичних процесів роботи. Тому на часі – широка просвітницька кампанія серед суддів та працівників апарату щодо сутності і переваг стандартів ЄС. Це можуть бути онлайн-курси, семінари, воркшопи, де роз'яснюються як нормативні новели, так і кращі європейські практики. Але не менш дієвими будуть і неформальні майданчики для професійного спілкування – суддівські форуми, блоги, групи у соцмережах. Саме тут можна почути відверті думки, поділитись досвідом, знайти однодумців. Позитивний приклад – Європейська мережа суддівських рад (ENCJ), яка служить платформою для обміну ідеями та ініціативами між національними судовими радами країн ЄС [117]. Тут регулярно проводяться тренінги, воркшопи, зустрічі робочих груп, які працюють над розв'язанням спільних проблем.

Підсумовуючи сказане, впровадження європейських стандартів судочинства в Україні – це не просто технічне завдання приведення законів у відповідність до вимог ЄС.

Це комплексний і багатовимірний процес зміни філософії і засад функціонування судової влади – з орієнтацією на людину, її права і потреби. Він охоплює цілу низку взаємопов'язаних сфер – від ефективного менеджменту і достатнього фінансування до професійної підготовки суддів та налагодження діалогу з суспільством.

З метою систематизації ключових напрямів впровадження європейських стандартів судочинства в контексті формування ЄАП та визначення шляхів подолання наявних перешкод узагальнимо основні пропозиції в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1 – Впровадження їх європейських стандартів судочинства в контексті формування ЄАП: першочергові заходи та подолання перешкод

Сфера чи напрям	Виклики	Заходи	Очікувані результати
Фінансування	Недостатнє забезпечення поточних і перспективних потреб судів	Визначення захищених статей видатків на суди; наближення обсягів фінансування до середньоєвропейського рівня; прозорий розподіл коштів за чіткими критеріями	Належні умови для здійснення судочинства; можливості для розвитку судової інфраструктури та кадрового потенціалу
Процесуальне законодавство	Надмірний формалізм; громіздкі процедури; паперовий документообіг	Спрощення вимог до оформлення і подання документів; розвиток електронного судочинства; зменшення бар'єрів для звернення до суду	Підвищення оперативності і зручності судового процесу для людини; економія часу і ресурсів
Добір і професійний розвиток суддів	Брак об'єктивних критеріїв оцінювання; формальний характер конкурсів і атестацій; слабкий зв'язок з суддівською освітою	Запровадження комплексної оцінки компетенцій кандидатів; використання практичних завдань і психологічних тестів; безперервне навчання суддів	Підвищення фаховості, відповідальності і стресостійкості суддів; утвердження високої суддівської культури
Комунікації	Брак довіри до судів; незрозуміння сенсу реформ; опір змінам всередині системи	Впровадження нових форматів інформування і зворотного зв'язку з суспільством; просвітницька робота серед суддів; використання неформальних платформ для обміну досвідом	Підвищення авторитету і підзвітності судової влади; ширша підтримка реформ; подолання застарілих стереотипів

**Джерело: розробка автора.*

Проведений аналіз впровадження європейських стандартів судочинства в контексті формування ЄАП дозволяє зробити кілька важливих висновків. Насамперед, очевидно, є необхідність системного підходу до трансформації судової системи України відповідно до європейських стандартів. Це стосується як належного фінансового та матеріально-технічного забезпечення судів, так і

вдосконалення процесуального законодавства, підвищення професійного рівня суддів та забезпечення ефективної комунікації із суспільством.

Водночас впровадження цих стандартів має відбуватися синхронно з розбудовою в усій системі публічного адміністрування відповідно до принципів ЄАП. Адже ефективне адміністративне судочинство є ключовим елементом забезпечення належного врядування та захисту прав громадян у відносинах з органами публічної влади. Це вимагає не лише інституційних змін, але й трансформації правової культури, утвердження нових підходів до розуміння ролі суду в демократичному суспільстві.

Запропоновані першочергові заходи – від збільшення фінансування судів до впровадження нових форматів професійної підготовки суддів та комунікації з громадськістю – мають розглядатися не як відокремлені ініціативи, а як взаємопов'язані елементи стратегії наближення єдиної української судової системи до стандартів ЄС. До цієї особливої уваги слід приділити подолання виявлених перешкод, зокрема через посилення інституційної спроможності судів, розвиток електронного правосуддя та підвищення прозорості судових процедур.

Безумовно, цей план дій не є вичерпним і остаточним. Кожен із зазначених напрямків потребує подальшої деталізації, ресурсної оцінки, визначення чітких індикаторів прогресу. Головне – не сприймати стандарти ЄС як абстрактні побажання чи формальні критерії для галочки. Вони мають стати реальними орієнтирами і цінностями в щоденній роботі кожного судді, мірилом професіоналізму і доброчесності судової системи як такої. Лише за таких умов є шанс подолати корупцію і свавілля у судах, зробити правосуддя дійсно доступним і справедливим, досягнути рівня правової держави у кращих європейських традиціях. І хоч цей шлях буде непростим – альтернативи йому для України XXI століття немає. Бо незалежний і авторитетний суд – це запорука демократії, гарантія прав людини, фундамент сталого розвитку і процвітання нашої держави на роки вперед.

3.2 Посилення громадського та експертного контролю за діяльністю судів як механізм забезпечення стандартів Європейського адміністративного простору

У контексті формування Європейського адміністративного простору (ЄАП) особливого значення набуває розвиток ефективної системи громадського та експертного контролю за діяльністю судів. Адже саме через механізми громадського моніторингу та оцінки забезпечується реалізація ключових принципів ЄАП: прозорості, підзвітності та участі громадськості в процесах публічного адміністрування.

Впровадження європейських стандартів судового контролю за діяльністю публічної адміністрації неможливо без активного залучення громадянського суспільства до моніторингу роботи самих судів. Це створює необхідний баланс між незалежністю судової влади та її підзвітністю суспільству відповідно до принципів ЄАП.

Демократизація судової влади передбачає не лише зміни всередині системи, а й активне залучення суспільства до моніторингу і контролю за роботою судів. Адже, за відомим висловом лорда Г'юарта, «правосуддя не просто має твориться, але й має бути очевидним для всіх» [94]. Особливої ваги громадський контроль набуває в умовах євроінтеграційного курсу України, адже підзвітність судів суспільству – неодмінний атрибут демократичного судочинства. Між тим, сучасний стан громадської участі у судовій реформі далекий від ідеалу. За даними Центру Разумкова, протягом 2019-2021 років лише 18% українців в той чи інший спосіб долучалися до впливу на правосуддя – переважно через опосередковані форми типу обговорень у соцмережах чи підписання петицій [21]. Ще менше громадян мають уявлення про суть і механізми судової реформи, орієнтуються в повноваженнях ключових органів і процедурах ухвалення рішень.

Чому так відбувається? Причини такої інертності криються насамперед у

недовірі суспільства до судів, яка сягає критичних 75% [41]. В масовій свідомості судова система й досі асоціюється з корупцією, кумівством, політичною залежністю. Виходить своєрідне замкнене коло – громадяни не контролюють суди, бо не вірять у зміни, а суди не змінюються, бо не відчують тиску і запиту суспільства.

Серед інших чинників низької громадської активності – брак дієвих інструментів впливу на перебіг реформ, відсутність необхідних знань і компетенцій, пасивна позиція самих судів щодо комунікації з громадськістю. Скажімо, закон «Про судоустрій і статус суддів» бодай і згадує про існування Громадської ради доброчесності, однак її висновки щодо суддів мають суто рекомендаційний характер [56]. Громадські обговорення законопроектів щодо судів теж радше імітуються, ніж реально впливають на їхній зміст.

Між тим, світова практика демонструє ефективність цілої низки форм громадської участі в діяльності судів. Серед них особливо варті уваги:

1. Громадські консультативні ради при вищих органах судової влади. Такі ради функціонують практично в усіх країнах ЄС, здійснюючи громадську експертизу реформаторських ініціатив, надаючи пропозиції щодо покращення роботи судів, слугуючи сполучною ланкою між системою правосуддя та суспільством. Приміром, у Нідерландах при Раді судової влади діє одразу кілька дорадчих комісій – з етики, комунікації, цифровізації, які активно долучаються до формування порядку денного змін [101].

2. Громадські спостерігачі за судовими процесами. Практика моніторингу «знакових» судових справ набуває все більшого поширення у світі, адже дає змогу оцінити дотримання процесуальних гарантій, виявити можливу упередженість чи тиск на суд. Цікавим прикладом є програма Центру політико-правових реформ «МАТРА», в межах якої активісти регулярно відвідують судові засідання в резонансних справах і готують звіти з рекомендаціями для суддів [59]. Подібні ініціативи варті системної державної підтримки.

3. Суди присяжних. Попри всі дискусії довкола доцільності цього інституту, він лишається потужним механізмом демократизації кримінального

судочинства. Завдяки безпосередній участі громадян у здійсненні правосуддя зростає довіра до його справедливості, долаються корпоративні ефекти. Звісно, модель суду присяжних потребує адаптації до українських реалій, але сам принцип залучення представників народу до ухвалення вердиктів має стати частиною національної правової традиції.

4. Регулярні опитування громадської думки щодо судів. Моніторинг суспільного сприйняття – це необхідна передумова підзвітності і клієнтоорієнтованості судової влади. За прикладом багатьох європейських країн, де такі заміри проводяться щорічно, в Україні теж варто налагодити постійний «зворотний зв'язок» між судами і населенням. Це можуть бути як масштабні національні опитування, так і цільові фокус-групи чи інтерв'ю з відвідувачами судів. Головне – щоб їх результати не лише оприлюднювались, а й ставали основою для управлінських рішень.

5. Громадська акредитація навчальних програм для суддів. Якість професійної підготовки майбутніх служителів Феміди – один з наріжних каменів довіри до правосуддя. Тому вкрай важливо, щоб ці програми враховували суспільний запит, орієнтувалися на реальні проблеми і виклики. Саме з цією метою в Нідерландах та Німеччині впроваджено громадське оцінювання суддівських навчальних центрів – щодо відповідності курсів актуальним потребам, залучення суддів-викладачів, використання інноваційних методик навчання [92]. Чому б і нам не запозичити цей досвід?

6. Відкриті конкурси на посади суддів за участі громадськості. Кадрова політика в судовій системі – Ахіллесова п'ята української Феміди. Надмірна закритість, непрозорість, суб'єктивізм у доборі суддів – головні чинники суспільної недовіри. Тому варто не лише розширювати присутність представників громадськості в кваліфікаційних комісіях, а й надавати їм реальні важелі впливу на рішення. Позитивним взірцем є досвід формування Вищого антикорупційного суду за участі міжнародних експертів, який довів свою ефективність як запобіжник від політичних маніпуляцій [48].

Звісно, кожна з цих форм потребує ретельного опрацювання, правового

забезпечення, а головне – готовності самих судів до діалогу з суспільством. Бо ж поки що багато суддів сприймають контроль як замах на їхню незалежність, а відкритість – як загрозу авторитету. Ба більше, подекуди лунають голоси про «узурпацію влади громадськістю» чи «диктат неосвіченої більшості» [76].

Але, як слушно зауважує литовський дослідник Е. Куріс, незалежність суду – це не самоціль, а радше інструмент утвердження цінностей справедливості і верховенства права [99]. Ці цінності належать усьому суспільству, тож воно має повне право контролювати їх дотримання. Більше того, саме через контроль і взаємодію зміцнюється суспільна довіра – ключовий ресурс легітимності судової влади.

Очевидно, що розвиток згаданих форм громадської участі – це не швидкий і не простий процес. Він вимагатиме злагоджених зусиль як з боку держави (належного регулювання і ресурсного забезпечення), так і інститутів громадянського суспільства (мобілізації активістів, нарощування експертних компетенцій). У цьому зв'язку неабиякою підмогою може стати досвід і підтримка міжнародних партнерів України, адже аналогічний шлях у свій час пройшли всі країни-кандидати на вступ до ЄС.

Приміром, у Хорватії на етапі інтеграції діяла ціла низка міжнародних проєктів, спрямованих на розвиток громадського контролю в судовій сфері – від підготовки аналітичних звітів і рекомендацій до проведення тренінгів для активістів та налагодження місточків довіри з суддями [123]. Все це допомогло утвердити образ судів як відповідальних і підзвітних інституцій, відкритих до діалогу з громадськістю.

Україна теж має всі шанси вибудувати власну модель громадського і експертного контролю за правосуддям, яка б поєднувала національні правові традиції та сучасні європейські підходи. На цьому шляху важливими дороговказами можуть стати:

- політична воля керівництва держави до розширення форм громадського контролю, закріплених у законі;
- кадрова політика в судах, орієнтована на професіоналізм,

добročесність і готовність до комунікації з суспільством;

- державна підтримка (інформаційна, фінансова) громадських ініціатив з моніторингу судів та адвокації змін;
- послідовна робота над правовою обізнаністю та активізмом громадян через освіту і просвіту;
- стратегічне партнерство з міжнародними організаціями задля запозичення кращих практик громадського контролю.

Систематизуємо ключові форми та напрями посилення громадського та експертного контролю за діяльністю судів у контексті впровадження стандартів ЄАП у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2 – Форми та напрями посилення громадського та експертного контролю за діяльністю судів у контексті формування ЄАП

Форма контролю	Зміст	Переваги	Необхідні кроки
Консультативні ради	Дорадчі органи з представників громадськості при органах суддівського врядування	Залучення до формування політики змін; двостороння комунікація; зниження ризиків кулуарності рішень	Чітке регулювання повноважень і гарантій діяльності; забезпечення представництва різних груп; надання реального впливу на порядок денний
Громадське спостереження	Моніторинг резонансних судових процесів на предмет дотримання стандартів справедливості	Превенція зловживань і тиску на суд; підвищення прозорості процесу; зворотний зв'язок для суддів	Законодавче закріплення статусу спостерігачів; вироблення єдиної методології оцінки; публічність і відкритість звітів
Суд присяжних	Залучення громадян до ухвалення рішень у кримінальних справах	Зміцнення довіри до вердиктів; подолання корпоративізму; розвиток відповідальності суспільства	Визначення категорій справ і процедур за участі присяжних; навчання і захист присяжних; моніторинг практики
Опитування громадської думки	Регулярні заміри сприйняття і оцінки роботи судів з боку суспільства	Отримання зворотного зв'язку; ідентифікація зон для покращення; порівняння прогресу і прийняття рішень	Виявлення суспільних очікувань і запиту на зміни

Продовження таблиці 3.2

Форма контролю	Зміст	Переваги	Необхідні кроки
Громадська акредитація навчальних програм	Оцінювання відповідності суддівської освіти актуальним суспільним потребам і викликам	Гарантування практичної спрямованості навчання; підвищення авторитету і довіри до суддів; сприяння культурі навчання протягом життя	Розробка чітких індикаторів оцінки; створення міжсекторних експертних комісій; прозорість результатів і врахування рекомендацій
Відкриті конкурси за участі громадськості	Залучення громадських експертів до відбору суддів на усіх етапах	Мінімізація ризиків непотизму і політичного впливу; перевірка доброчесності кандидатів; підвищення легітимності призначень	Законодавче розширення квот громадськості в комісіях; вироблення об'єктивних критеріїв оцінки; співпраця з міжнародними експертами

**Джерело: розробка автора.*

Проведений аналіз механізмів громадського та експертного контролю за діяльністю судів у контексті формування ЄАП дозволяє зробити наступні висновки:

Впровадження ефективної системи громадського контролю є необхідною умовою забезпечення відповідності судової системи стандартам належного врядування та принципам ЄАП. При цьому такий контроль має використовуватися через різноманітні інституційні форми – від консультативної ради до громадського моніторингу судових процесів, від оцінки навчальної програми до участі в конкурсній доборі суддів.

Особливого значення набуває розвиток експертного потенціалу громадянського суспільства у сфері судового контролю за діяльністю публічної адміністрації. Адже ефективний громадський моніторинг адміністративного судочинства є ключовим елементом забезпечення захисту прав громадян у відносинах з органами влади відповідно до стандартів ЄАП. Це вимагає не тільки інституційної сприяння громадським організаціям, але й експертного рівня

належного рівня та розуміння принципів належного впорядкування.

Водночас слід займатися забезпеченням балансу між громадським контролем та незалежністю судової влади. Запропоновані форми та механізми контролю мають бути не як інструменти тиску на суди, а як засоби забезпечення їх відповідності суспільству та відповідності європейським стандартам публічного адміністрування.

Такий збалансований підхід здатен забезпечити ефективну інтеграцію судової системи України до ЄАП.

Резюмуючи, слід підкреслити, що посилення громадського і експертного контролю за судовою владою – це не просто данина євроінтеграційній моді, а глибинна потреба розвитку правової держави і демократії в Україні.

Лише активне і відповідальне громадянське суспільство, озброєне реальними інструментами впливу, здатне стати *drivers of change* у судовій реформі.

І саме судова влада має бути максимально зацікавленою в цьому імпульсі змін – адже без довіри людей вона ризикує лишитись замкненою корпорацією, далекою від суспільних очікувань.

Тож попри всі складнощі і застереження, альтернативи розвитку громадського контролю над судами немає.

Це не лише питання іміджу і рейтингів – це передусім спосіб утвердження демократичної легітимності судової гілки влади. Адже, як писав ще Алексіс де Токвіль, «найважливішою перевагою суддів у вільному суспільстві є те, що вони виражають почуття нації» [120].

А робити це можна лише через постійний і щирий діалог з народом, який ці судді представляють.

3.3 Підвищення прозорості та підзвітності суддів у контексті впровадження стандартів Європейського адміністративного простору: організаційні заходи на місцевому рівні (на прикладі умовного окружного суду)

Впровадження принципів Європейського адміністративного простору (ЄАП) на місцевому рівні вимагає суттєвого підвищення прозорості та підзвітності судів як ключових інституцій контролю за діяльністю публічної адміністрації. Особливого значення це має на рівнях окружних судів, які також взаємодіють з громадянами та розглядають останні адміністративні справи.

Забезпечення відкритості та підзвітності судів відповідно до стандартів ЄАП потребує впровадження конкретних організаційних механізмів та процедур на місцевому рівні. Це дозволяє не тільки підвищити довіру до судової системи, але й сприяти утвердженню принципів належного врядування в діяльності публічної адміністрації.

Прозорість і підзвітність судової влади – це не просто модні гасла, а наріжні камені довіри суспільства до правосуддя. Особливо важливо забезпечити ці принципи на рівні місцевих судів, які є найближчими до людей і розглядають левову частку справ. Адже саме тут, у залах окружних судів, більшість громадян вперше знайомляться з Фемідою, формують своє ставлення до всієї системи правосуддя. І якщо це знайомство буде затьмарене враженням закритості, кулуарності чи свавілля суддів – про жодну довіру до судової влади годі й говорити.

Тож спробуймо на прикладі умовного окружного суду окреслити ключові кроки до ефективної імплементації стандартів прозорості та підзвітності. При цьому будемо виходити з розуміння, що реальні зміни потребують не лише правильних законів чи директив згори, а й щоденних організаційних зусиль на місцях – з боку голів судів, керівників апаратів, секретарів судових засідань та й самих суддів. Адже запорукою успіху є не стільки одномоментні реформи,

скільки поступове щеплення нових цінностей, підходів і звичок у колективі служителів Феміди.

Почнімо з базового – інформаційної відкритості суду. Ще кілька років тому для пересічного громадянина потрапити на судові засідання було справжнім квестом: спершу довідатись про час і місце розгляду справи (якщо пощастить), потім пройти крізь арки металошукачів під пильними поглядами судових розпорядників, і нарешті отримати «дозвіл» секретаря відвідати процес. Не кажучи вже про повний «блекаут» щодо рішень, ухвалених у нарадчій кімнаті. Хоча стаття 11 Закону «Про судоустрій і статус суддів» гарантує гласність судового процесу [56], на практиці ця норма почасти лишалась декларативною.

На щастя, за останні роки ситуація почала змінюватись. Запроваджено Єдиний державний реєстр судових рішень, де кожен може відшукати потрібний вердикт. Набув поширення інститут громадських спостерігачів і журналістів у залах судових засідань. Та попри ці зрушення, на місцях усе ще чимало перешкод для повноцінної прозорості. Ось лише кілька типових проблем:

- Немає чіткого регламенту доступу слухачів і журналістів на засідання. Подекуди судді на власний розсуд вирішують, кого впустити до зали, а кого ні.

- Бракує належних приміщень і технічних умов для публіки. В малих судах банально не вистачає місць для всіх охочих, гальмує онлайн-трансляція засідань.

- Хаотична практика оприлюднення «резонансних» рішень. Деякі суди розміщують їх на сайтах, інші – ні. Про єдиний підхід не йдеться.

- Закритість нарадчої кімнати для громадськості. Попри розуміння таємниці ухвалення рішень, повна непрозорість цього процесу провокує багато запитань.

Очевидно, що подолати ці недоліки самими лише циркулярами не вдасться. Потрібна кропітка робота на рівні кожного окремого суду з розробки чітких, уніфікованих і зрозумілих процедур інформаційної взаємодії з громадськістю. Для цього доцільно:

1. Ухвалити локальне Положення про забезпечення гласності і відкритості судового процесу. Цей документ має деталізувати механізми доступу до засідань, їх фіксації технічними засобами, спілкування учасників процесу з медіа у приміщенні суду тощо. Положення можна розробити за участі адвокатів, журналістів, громадських активістів.

2. Облаштувати сучасний прес-центр або медіа-кімнату, обладнану необхідною технікою для онлайн-трансляцій, прес-конференцій, брифінгів. Це стане майданчиком для постійної та системної комунікації суду зі ЗМІ та громадськістю з актуальних питань його роботи, резонансних справ.

3. Закріпити в суді посаду судді-спікера та прес-секретаря. Ці фахівці відповідатимуть за оперативне інформування громадськості про діяльність суду, готуватимуть прес-релізи та коментарі, координуватимуть відносини зі ЗМІ. В ідеалі кожен суддя мав би пройти базовий медіа-тренінг.

4. Забезпечити повноцінне наповнення сайту суду. Окрім обов'язкової інформації (графіків засідань, списку справ, ухвалених рішень), варто публікувати новини, аналітику, роз'яснення для громадян. Сайт має стати комфортним і динамічним каналом спілкування користувачів судових послуг із судом.

5. Запровадити практику онлайн-трансляції засідань. У випадку особливо резонансних процесів, прямі включення із зали суду допоможуть розвіяти будь-які сумніви у відкритості чи неупередженості розгляду. Звісно, з урахуванням обмежень, встановлених процесуальним законом.

6. Регулярно проводити Дні відкритих дверей, екскурсії для школярів і студентів, щоб знайомити їх з роботою суду. Такі заходи сприятимуть підвищенню обізнаності молоді про судові процедури, а відтак – зростанню довіри до правосуддя у майбутньому.

Звісно, інформаційна прозорість – це лише один бік медалі. Не менш важливо забезпечити реальну підзвітність суддів і працівників апарату. Адже громадяни мають право знати, хто саме вершить правосуддя від їхнього імені, наскільки добросовісні і професійні ці люди, як вони дотримуються етичних

стандартів. На жаль, з цим в українських судах поки не все гаразд.

За даними опитувань, 38% громадян взагалі не можуть оцінити роботу місцевих судів, оскільки нічого про них не знають [20, с. 12]. Інформація про кандидатів на суддівські посади під час добору чи кваліфікаційного оцінювання лишається вкрай обмеженою. Декларації родинних зв'язків, доброчесності чи добробуту суддів – радше виняток, ніж правило. У підсумку, довіра до суду як інституції помітно відстає від довіри до конкретних представників судового корпусу (33% проти 44% за підсумками 2021 року) [68, с. 18-19].

Щоб підвищити підзвітність судової влади на місцевому рівні, потрібні як централізовані кроки (з боку ВРП, ВККС, ДСА), так і ініціативи на рівні кожного окремого суду. Пропоную наступні заходи в умовному окружному суді:

1. Налагодити тісну співпрацю з Громадською радою доброчесності. Надавати раді максимально повну інформацію про кандидатів і діючих суддів, враховувати її висновки при ухваленні кадрових рішень. Адже репутаційні ризики для суду в разі призначення одіозних чи неоднозначних постатей можуть бути надто високими.

2. Оприлюднювати на сайті суду розгорнуті дос'є на суддів і керівництво апарату (біографія, кваліфікація, декларації, дані про родинні зв'язки тощо). Адже часто простий пошук у Google дає більше інформації, ніж офіційні джерела. Натомість громадськість вправі очікувати вичерпної і актуальної інформації саме від суду.

3. Проводити щорічні загальні збори суддів за участі громадськості. На цих зборах голова суду та його заступники мають звітувати про стан здійснення правосуддя, ключові здобутки і проблеми, окреслювати плани на наступний рік. До обговорення варто долучати адвокатів, журналістів, активістів.

4. Впроваджувати практику оцінювання суддів з боку учасників процесу. Опитування сторін, опрацювання їхніх скарг і пропозицій мають стати цінним джерелом зворотного зв'язку для суддів щодо культури спілкування, підготовленості до процесів, ведення засідань. Результати таких опитувань можуть бути частиною регулярної атестації.

5. Посилити реагування на випадки неетичної чи неприйнятної поведінки суддів і працівників апарату. Адже почасти невідповідність суддів етичним критеріям виявляється лише завдяки журналістським розслідуванням чи скаргам громадян, а не за ініціативи самого суду. Натомість будь-які сигнали про порушення, навіть анонімні, мають ретельно перевірятись і отримувати належну оцінку.

6. Регулярно запрошувати експертів і громадських активістів до обговорення актуальних проблем судочинства на рівні суду (підвищення якості рішень, боротьба з затягуванням процесів, взаємодія з іншими органами й службами тощо). Адже часом погляд збоку є вкрай корисним для виявлення «сліпих зон» і вдосконалення роботи.

Ще одна важлива складова підзвітності судів – фінансова прозорість. За даними дослідження ЧЕСНО, частка судів, які повністю виконують вимоги закону щодо відкритості використання бюджетних коштів, не перевищує 55% [105]. Подекуди громадянам важко зрозуміти, на що і як витрачаються кошти платників податків у судах. Тому оприлюднення фінансових планів, кошторисів, звітів про закупівлі має стати обов'язковою практикою кожного суду. Але не менш важливо, щоб ці документи були викладені у зрозумілій і доступній формі – з інфографікою, поясненнями, можливістю зворотного зв'язку.

Дуже корисним інструментом фінпрозорості може стати партисипаторний бюджет – практика залучення громадян до розподілу частини бюджетних коштів суду. Приміром, на облаштування зручностей для відвідувачів, придбання техніки для онлайн-засідань, проведення просвітницьких заходів тощо. Адже хто, як не самі «клієнти» суду, найкраще розуміють, які покращення їм потрібні? За успішного впровадження такого бюджету довіра громадян однозначно зростатиме.

Це, звісно, лише невеликий перелік можливих практик. Але навіть вони засвідчують: палітра інструментів прозорості і підзвітності судів є значно ширшою, ніж видається на перший погляд. Ключове – мати волю і бажання їх

застосовувати послідовно і системно. Адже прозорість – це про внутрішню культуру і цінності кожного суду, кожного судді. І якщо їх щиро сповідувати, то позитивні зміни не забаряться.

Безумовно, на цьому шляху зустрінеться чимало викликів і спротиву. Комусь здаватиметься, що відкритість обмежує суддівську незалежність. Інші нарікатимуть на додаткове навантаження і «відволікання» від основної роботи. Дехто апелюватиме до нестачі ресурсів, часу, компетенцій. Але, як влучно зауважив Джон Ф. Кеннеді, «не запитуй, що твоя країна може зробити для тебе – запитай, що ти можеш зробити для своєї країни» [95]. Ці слова повною мірою стосуються і служителів Феміди. Варто пам'ятати, що прозорість і підзвітність – не данина моді, не забаганка громадських активістів. Це передусім інвестиція судової влади у власний авторитет, передумова довіри з боку суспільства. Адже у XXI столітті монополія на таємничість і непідзвітність вже не спрацьовує. Натомість у відкритому і підзвітному суді громадяни вбачають не горду не досяжність, а живу інституцію, яка працює для людей і звітує перед ними.

Я переконаний, що справжнім мірилом успіху всіх запропонованих новацій стане відчуття пересічного відвідувача окружного суду. Якщо він легко знайде потрібну інформацію на сайті чи в соцмережах, якщо його люб'язно зустрінуть у світлому і просторому холі, якщо він побачить на моніторах біографії і декларації суддів, які слухатимуть його справу, якщо матиме змогу поспілкуватися з головою суду під час Дня відкритих дверей, якщо зрозуміє, з чого складається бюджет установи і на що спрямовуються кошти, – це і буде найкращим свідченням реальних зрушень.

Лише такий «антропоцентричний» підхід до прозорості і підзвітності судів здатен змінити атмосферу публічної недовіри на партнерство і порозуміння. А також додати нових барв образу сучасного українського судді – фахового, добросовісного, відкритого. І хоча для цього знадобляться титанічні зусилля не одного покоління служителів Феміди, шлях до цієї мети варто долати вже сьогодні, крок за кроком, court by court.

Систематизуємо ключові проблеми та організаційні заходи щодо

підвищення прозорості та підзвітності судів на місцевому рівні в контексті впровадження стандартів ЄАП у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3 – Проблеми та організаційні заходи забезпечення прозорості і відповідності судів у контексті впровадження стандартів Європейського адміністративного простору

Сфера	Головні проблеми	Заходи та інструменти	Очікувані результати
Інформаційна відкритість	Брак чітких правил роботи з медіа і слухачами; недостатні технічні умови для публічності; несистемність оприлюднення резонансних рішень; закритість нарадчої кімнати	Положення про гласність і відкритість; прес-центр і спікери суду; повноцінний сайт; онлайн-трансляції засідань; дні відкритих дверей для громадян	Усунення перешкод для доступу до інформації; системна комунікація зі ЗМІ і громадськістю; зростання публічної довіри до судочинства
Підзвітність і працівників	Дефіцит даних про доброчесність кадрів; брак інструментів впливу громадськості; недостатнє врахування думки "клієнтів" суду; м'яке реагування на етичні порушення	Співпраця з ГРД і публікація досьє; публічні звіти керівництва; опитування учасників процесів; залучення експертів до обговорення проблем; контроль за етикою поведінки	Зміцнення репутації суду завдяки "фільтрам" доброчесності; підвищення культури спілкування і мотивації кадрів; об'єктивна оцінка роботи з різних джерел
Фінансова прозорість	Нерозуміння громадянами структури і обсягів фінансування судів; неповне виконання вимог щодо оприлюднення даних про закупівлі та витрати; сприйняття бюджету як "внутрішньої кухні"	Доступна візуалізація бюджетної інформації; партисипаторний бюджет за участі громадськості; публічна звітність про використання коштів	Обізнаність платників податків про фінансові потреби і пріоритети суду; залучення громадян до ухвалення бюджетних рішень; ефективний громадський контроль

**Джерело: розробка автора.*

Проведений аналіз механізмів підвищення прозорості та підзвітності судів на місцевому рівні в контексті формування ЄАП дозволяє зробити деякі висновки. Впровадження європейських стандартів належного врядування вимагає системних змін в організації роботи окружних судів, особливо щодо

забезпечення інформаційної відкритості, підзвітності суддів та фінансової прозорості.

Запропоновані організаційні заходи охоплюють три ключові напрями. По-перше, це розвиток інформаційної відкритості через впровадження чітких правил роботи з медіа, створення прес-центрів, проведення онлайн-трансляцій засідань. По-друге, забезпечення реальної підзвітності суддів через співпрацю з Громадською радою доброчесності, публікацію розгорнутих досьє, розміщення публічних звітів та оцінювання. По-третє, досягнення фінансової прозорості через візуалізацію бюджетної інформації та залучення громадськості до розподілу коштів.

Успішність впровадження цих заходів значною мірою залежить від готовності самих судів до змін та розуміння їх важливості для формування ЄАП. При цьому головним критерієм ефективності має стати неформальне виконання вимог, а підвищення довіри громадян до судів як інституцій, що забезпечують захист їхніх прав у відносинах з реальною адміністрацією відповідно до європейських стандартів.

Варто усвідомити: прозорість і підзвітність судів не з'являться в одну мить, за помахом чарівної палички. Це копіткий процес зміни звичок, традицій, усталених практик, і найважливіше – ставлення до власної місії. Тож на цьому тривалому шляху дуже важлива послідовність, системність, але й гнучкість, готовність коригувати підходи з урахуванням зворотного зв'язку.

Найбільше тішить, що рушійною силою всіх цих змін можуть і повинні бути самі суди – ті, хто щодня вершить правосуддя і формує обличчя судової влади в Україні. І якщо кожен окружний суд долучиться до цієї непростой, але благородної справи, перетворивши прозорість і підзвітність на свої головні чесноти, – це стане найкращим внеском у зміцнення довіри до Феміди, а значить – у утвердження демократії і верховенства права в нашій державі. Тож, як сказав Махатма Ганді, «будь тим світлом, яке ти хочеш бачити у світі».

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження можна зробити такі узагальнені висновки:

1. Демократизація судової системи в контексті формування Європейського адміністративного простору (ЄАП) є складним і багатограним процесом впровадження європейських принципів та стандартів у сферу судочинства. На основі цього процесу лежить забезпечення ефективного судового контролю за діяльністю публічної адміністрації через систему незалежних, професійних та підзвітних судів. Особливого значення набуває синхронізація процесів демократизації судової системи та впровадження принципів ЄАП, що створює умови для захисту прав громадян у відносинах з органами публічної влади.

2. Нормативно-правове забезпечення демократизації судів в Україні розвивається відповідно до вимог ЄАП. Ключовими досягненнями є закріплення принципів незалежності судів, впровадження прозорих процедур добору судів, посилення ролі органів суддівського врядування. Водночас інші проблеми нестабільності законодавства, правових колізій та жорсткої регламентації судових процедур, що потребує системного вдосконалення нормативної бази відповідно до стандартів належного законодавства та принципів ЄАП.

3. Досвід демократизації судових систем у країнах ЄС демонструє нерозривний зв'язок між реформуванням судочинства та формуванням єдиного адміністративного простору. Впровадження спільних стандартів судового контролю за діяльністю публічної адміністрації, уніфікація адміністративних процедур, розвиток електронного правосуддя як частини електронного урядування – усе це елементи комплексної стратегії європеїзації публічного управління.

4. Оцінка рівня незалежності та підзвітності судової влади України передбачає наявність системних змін для відповідності стандартам ЄАП.

Особливо це застосування забезпечення реальної незалежності адміністративних судів від виконавчої влади, впровадження ефективних механізмів підзвітності та контролю за якістю адміністративних послуг через судові процедури.

5. Дослідження стану доступності правосуддя та довіри до суддів виявило суттєві проблеми, що перешкоджають ефективному функціонуванню судової системи в контексті формування ЄАП. Комплексне вирішення питань територіальної та фінансової доступності судів, спрощення судових процедур, розвиток електронного судочинства відповідно до європейських стандартів.

6. Проблемні аспекти демократизації судової системи на сучасному етапі разом пов'язані з викликами формування ЄАП. Таким, це застосування забезпечення незалежності адміністративних судів, підвищення ефективності судового контролю за діяльністю публічної адміністрації, впровадження сучасних технологій судочинства.

7. Першочергові заходи щодо впровадження європейських стандартів судочинства мають відбуватися синхронно з розбудовою ЄАП. Це передбачає комплексний підхід до реформування судової системи, включаючи належне фінансування, вдосконалення процедур добору судів, розвиток електронного правосуддя та ефективних комунікацій із суспільством.

8. Посилення громадського та експертного контролю за діяльністю судів є елементом забезпечення відповідності судової системи стандартам ЄАП. Запропоновані форми контролю спрямовані на підвищення прозорості та підзвітності судів при збереженні їх незалежності у здійсненні судового контролю за діяльністю публічної адміністрації.

9. Підвищення прозорості та підзвітності судів на місцевому рівні потребує практичної реалізації принципів ЄАП через конкретні організаційні заходи. Це включає розвиток інформаційної відкритості, впровадження механізмів оцінки роботи судів, забезпечення фінансової прозорості відповідно до європейських стандартів належного порядку.

10. За результатами дослідження механізмів підвищення прозорості та підзвітності судів на місцевому рівні в контексті формування ЄАП визначено,

що успішне впровадження відповідних організаційних заходів можливо лише за умови системного підходу. Запропоновані заходи охоплюють три ключові напрями: розвиток інформаційної відкритості через впровадження чітких процедур комунікації та використання сучасних технологій; забезпечення реальної підзвітності суддів через механізми громадського контролю та оцінювання; досягнення фінансової прозорості через візуалізацію бюджетної інформації та залучення громадськості. При цьому головною критерією ефективності таких заходів має бути не формальне виконання вимог, а реальне підвищення довіри громадян до судів як установ, що забезпечують захист їх прав у відносинах з публічною адміністрацією відповідно до стандартів ЄАП.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Аналіз стану здійснення правосуддя при розгляді господарських, цивільних та адміністративних справ у 2020 році (у порівнянні з аналогічними даними 2018–2019 років). URL: <http://surl.li/jyhsac> (дата звернення: 11.11.2024).
2. Безоплатна правова допомога 2020: інформаційна довідка / Координаційний центр з надання правової допомоги. 2021. 32 с. URL: <https://www.legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2021/02/informatsijna-dovidka-2020.pdf> (дата звернення: 11.11.2024).
3. Бойко В.Ф. Судова реформа в Україні: стан і перспективи: Навчальний посібник. К.: МАУП, 2004. 176 с.
4. Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз : монографія. Харків : Право, 2018. 384 с.
5. Бурібаєв Е. А. Реформування судових систем країн Європейського Союзу: досвід для України. *Juris Europensis Scientia*. 2021. Вип. 1. С. 205-210.
6. Висновок Консультативної ради європейських суддів № 24 (2021) «Еволюція механізмів роботи Ради суддів та суддівського врядування в контексті розвитку суспільства». URL: <https://rm.coe.int/opinion-24-2021-ukr/1680a4d1d0> (дата звернення: 11.11.2024).
7. Всеволод Князєв: У нас дотепер більшість помічників суддів отримують зарплату на рівні прибиральниці у приватній компанії. *Судово-юридична газета*. 22.01.2020. URL: <http://surl.li/ocqkcm> (дата звернення: 11.11.2024).
8. Городовенко В. В. Принципи судової влади : монографія. Харків : Право, 2012. 448 с.
9. Городовенко В. В. Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні : монографія. Київ : Фенікс, 2007. 224 с.
10. Демократизація та право на доступ до правосуддя в Україні: 2014-2018 роки / за ред. Р.О. Куйбіди. Київ, 2018. 180 с.

11. Держава та регіони. Серія: Право / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2017. № 2. С. 11–27.
12. Державна судова адміністрація України. Аналіз стану здійснення правосуддя при розгляді цивільних, кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення у I півріччі 2021 року. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/archives/1pivr2021> (дата звернення: 11.11.2024).
13. Діяльність Вищої ради правосуддя за 2021 рік: статистика, факти, цифри / Вища рада правосуддя. Київ, 2022. 36 с. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/diyalnist_vrp_za_2021_rik.pdf (дата звернення: 11.11.2024).
14. Європейська комісія з питань ефективності правосуддя. Оцінка європейських судових систем. СЕРЕЈ, 2020 рік. URL: <https://rm.coe.int/evaluation-report-part-1-english/16809fc058> (дата звернення: 11.11.2024).
15. Європейська хартія про закон «Про статус суддів» від 10.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_236#Text (дата звернення: 11.11.2024).
16. Європейський протокол оцінювання роботи судів: схвал. СЕРЕЈ 03-04.12.2018. URL: <https://rm.coe.int/european-judicial-systems-evaluation-protocol-ukr/16809ee5c9> (дата звернення: 11.11.2024).
17. Жернаков М.В., Сироїд О.І. Вдосконалення соціального статусу суддів як передумова успішної судової реформи. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 1. С. 25–29.
18. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 11.11.2024).
19. Збільшення внеску України в роботу СЕРЕЈ / Вища рада правосуддя. 10.12.2020. URL: <https://hcj.gov.ua/news/zbilshennyu-vnesku-ukrayiny-v-robotu-serej> (дата звернення: 11.11.2024).
20. Звіт за результатами дослідження Барометра Судової Реформи в Україні / Громадська Організація «Смарт Сіті Хаб». Київ, 2021. 36 с. URL: <http://surl.li/nqtixz> (дата звернення: 11.11.2024)

21. Звіт за результатами соціологічного дослідження «Ставлення громадян України до судової системи» / Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова. 2021. 56 с. URL: <https://rm.coe.int/zvitsud2021/1680a5b0d5> (дата звернення: 11.11.2024).
22. Звіт про результати аудиту ефективності впровадження проєкту щодо забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи за 2018-2021 роки / Рахункова палата. Київ, 2021. 42 с.
23. Кібенко О. Р. Міжнародно-правові стандарти у сфері судочинства : монографія. Харків : Юрайт, 2018. 352 с.
24. Кодекс суддівської етики, затв. XI черговим з'їздом суддів України 23 лютого 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-21#Text> (дата звернення: 11.11.2024).
25. Коломієць О.В., Ониськів О.В. Електронний суд: міжнародний досвід та особливості його функціонування. *Право і суспільство*. 2021. № 3. С. 43-51. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.3.6> (дата звернення: 11.11.2024).
26. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 04.11.1950. *Голос України*. 2001. № 3.
27. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.11.2024).
28. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні : схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.11.2024).
29. Костенко С.К. Актуальні аспекти вдосконалення органів суддівського врядування в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. Т. 4. С. 36-40.
30. Кулик К.Д. Люстрація суддів: підстави, критерії та наслідки. *Вісник*

Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2011. № 4. С. 303-310.

31. Кучів О. Динаміка змін до процесуальних кодексів України протягом 2017-2020. *Огляд судової практики Верховного Суду.* 2021. С. 5-18.

32. Мамченко Н. Міжнародні стандарти добору суддівських кадрів: проєкція на українські реалії. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 11. С. 274-280.

33. Механізми підзвітності суспільству в демократичних державах: кращі практики та уроки для України. Аналітична записка. 2021. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/politika/mekhanizmi-pidzvitnosti-suspilstvu-v-demokratichnikh-derzhavakh> (дата звернення: 11.11.2024).

34. Москвич Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз : монографія. Харків : Вид-во «ФІНН», 2011. 384 с.

35. НАБУ завершило розслідування щодо голови КСУ Тупицького, підозрюваного у підкупі свідка. URL: <http://surl.li/ozegkh> (дата звернення: 11.11.2024).

36. Овсяннікова О. О. Транспарентність судової влади : монографія. Харків : Вид-во «ФІНН», 2010. 336 с.

37. Огляд даних про здійснення правосуддя у 2021 році (аналітичний огляд) / Верховний Суд. Київ, 2022. URL: <http://surl.li/aozуру> (дата звернення: 11.11.2024).

38. Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2020 році / Верховний Суд. URL: <http://surl.li/onwуvх> (дата звернення: 11.11.2024).

39. Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2021 році / Верховний Суд. Київ, 2022. 73 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogljad_zdijsn_pravosuddja_2021.pdf (дата звернення: 11.11.2024).

40. Огляд основних новел процесуального законодавства 2017-2020 років / Проєкт ЄС «ПРАВО-Justice». 27 с. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5fe/071/116/5fe0711167405>

273416890.pdf (дата звернення: 11.11.2024).

41. Оцінка громадянами діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян (лютий 2020р. соціологія) / Разумков Центр. URL: <http://surl.li/hjrrzd> (дата звернення: 11.11.2024).

42. Оцінка громадянами ситуації в країні, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян (квітень 2021р.) URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-riven-doviry-do-sotsialnykh-instytutiv-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-kviten-2021r> (дата звернення: 11.11.2024).

43. Пітер Г. Соломон-мол. Суди та судді: незалежність, підзвітність та ефективність. Київ : Ін Юре, 2020. 256 с.

44. Прилуцький С. В. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава) : монографія. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. 317 с.

45. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 №3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення: 11.11.2024).

46. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 №1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (дата звернення: 11.11.2024).

47. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 №3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 11.11.2024).

48. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 07.06.2018 № 2447-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text> (дата звернення: 11.11.2024).

49. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Закон України від 27.04.2021 №1416-IX. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1416-20#Text> (дата звернення: 11.11.2024).

50. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції: Закон України від 04.07.2012 №5041-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5041-17#Text> (дата звернення: 11.11.2024).

51. Про доступ до судових рішень: Закон України від 22.12.2005 № 3262-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text> (дата звернення: 11.11.2024).

52. Про забезпечення права на справедливий суд : Закон України від 12.02.2015 №192-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19#Text> (дата звернення: 11.11.2024).

53. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 №1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 11.11.2024).

54. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України від 02.06.2016 №1403-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text> (дата звернення: 11.11.2024).

55. Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації: Закон України від 23.09.1997 № 539/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.11.2024).

56. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 11.11.2024).

57. Про утворення Вищого антикорупційного суду : Закон України від 07.06.2018 № 2447-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text> (дата звернення: 11.11.2024).

58. Проблеми доступності та якості правової допомоги в Україні: аналітичний звіт. Координаційний центр з надання правової допомоги, 2021 р. 31 с.

59. Програма USAID «Нове правосуддя». Звіт за результатами дослідження практик громадського моніторингу в цивільному судочинстві. 2019. 41 с.

60. Проценко К. Штучний інтелект і великі дані: як технології змінюють правосуддя. *Судово-юридична газета*. 05.02.2021. URL: <https://bit.ly/3ITXp4W> (дата звернення: 11.11.2024).

61. Рачинський А.П., Огилько А.В. Незалежність суддів як передумова функціонування самостійної й авторитетної судової влади, що відповідає європейській системі цінностей та стандартів захисту прав людини. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. Серія : Державне управління. 2016. № 1. С. 66-74.

62. Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38#Text (дата звернення: 11.11.2024).

63. Рінк Г. Професійна етика судді: питання теорії та практики : монографія. Харків : Право, 2021. 224 с.

64. Рішення Конституційного Суду України від 01.12.2004 №19-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-04#Text> (дата звернення: 11.11.2024).

65. Руда Т.В. Чи стане бюджет судової влади чинником її незалежності? / Центр політико-правових реформ. Київ, 2020. 31 с.

66. Сакара Н.Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: монографія. Харків: Право, 2010. 256 с.

67. Ставлення громадян України до судової влади (вересень 2021 р.) / Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-gromadian-ukrainy-do-sudovoi-vlady-cherven-2021r> (дата звернення: 11.11.2024).

68. Ставлення громадян України до судової системи: звіт за результатами дослідження / Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. 2020. 52 с.

69. Стан виконання судових рішень: проблеми та перспективи: аналітична записка. 2020. 23 с. URL: <http://komzakonpr.rada.gov.ua/uploads/documents/32847.pdf> (дата звернення: 11.11.2024).
70. Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021 – 2023 роки: схвал. Указом Президента України від 11.06.2021 №231/2021. URL: <http://surl.li/kyvokh> (дата звернення: 11.11.2024).
71. Суддя Гольник: президенти змінюються, а система тиску на суддів залишається. *Deutsche Welle*. 16.01.2020.
72. Сушко В. В. Поняття та зміст демократизації. *Актуальні проблеми державного управління*. 2008. № 2. С. 117-124.
73. Турченко О. Г. Міжнародно-правові стандарти забезпечення незалежності судової влади та їх імплементація в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. № 2. С. 48-53.
74. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 11.11.2024).
75. Хотинська-Нор О. З. Теоретико-прикладні проблеми суддівського самоврядування : монографія. Київ : Алерта, 2020. 308 с.
76. Шемшученко Ю. Суспільство і судова влада: проблеми взаєморозуміння. *Право України*. 2004. № 5. С. 5-8.
77. Щорічна доповідь за 2020 рік щодо стану забезпечення незалежності суддів в Україні, затверджена рішенням Вищої ради правосуддя від 9 квітня 2021 р. № 793/0/15-21. URL: <http://surl.li/zknfxu> (дата звернення: 11.11.2024).
78. All 16 judges of Moldova's Supreme Court of Justice fail polygraph testing. UNIAN. 3 June 2021. URL: <https://www.unian.info/world/all-16-judges-of-moldova-s-supreme-court-of-justice-fail-polygraph-testing-11449225.html> (last accessed: 11.11.2024).
79. Bangalore Principles of Judicial Conduct, 2002. URL: https://www.unodc.org/pdf/crime/corruption/judicial_group/Bangalore_principles.pdf

(last accessed: 11.11.2024).

80. Barak A. *The Judge in a Democracy*. Princeton, NJ : Princeton University Press, 2006. 360 p.

81. Constitution of the Italian Republic, 1947. URL: https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf (last accessed: 11.11.2024).

82. Estonian Judicial E-Case System. URL: <https://www.rik.ee/en/international/judicial-system-and-court-procedures-estonia/estonian-judicial-e-case-system> (last accessed: 11.11.2024).

83. EU Justice Scoreboard 2021 / European Commission. Luxembourg, 2021. DOI:10.2838/931111 (last accessed: 11.11.2024).

84. European Commission for the Efficiency of Justice. Efficiency and quality of the German judicial system. URL: <https://rm.coe.int/germany-efficiency-and-quality-of-the-german-judicial-system-an-overvi/16807473e7> (last accessed: 11.11.2024).

85. European Commission. 2021 Rule of Law Report – Communication and Country Chapters. URL: https://ec.europa.eu/info/publications/2021-rule-law-report-communication-and-country-chapters_en (last accessed: 11.11.2024).

86. European judicial systems Efficiency and quality of justice. *CEPEJ Studies* No. 26. Council of Europe, 2018. 341 p.

87. European judicial systems: CEPEJ Evaluation Report. 2022 Edition (2020 data). Council of Europe. Strasbourg, 2022. 456 p.

88. European Social Survey Round 10 Data. Data file edition 1.0. NSD – Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC, 2021. URL: <https://doi.org/10.21338/NSD-ESS10-2020> (last accessed: 11.11.2024).

89. Ferejohn J., Pasquino P. *Rule of Democracy and Rule of Law*. Democracy and the Rule of Law ; ed. by J. M. Maravall, A. Przeworski. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. P. 242-260.

90. Flango V. E. *Judicial Roles for Modern Courts*. Future Trends in State

Courts. 2013. P. 91-99. URL: <http://surl.li/vpazxl> (last accessed: 11.11.2024).

91. Garapon A., Epineuse H., Raoult-Texier S. Reflections on the Public Confidence in the French Justice System. *International Journal for Court Administration*. 2021. No. 2. Pp. 139-150.

92. Garoupa N., Ginsburg T. Guarding the Guardians: Judicial Councils and Judicial Independence. *The American Journal of Comparative Law*. 2009. Vol. 57. No. 1. P. 103-134.

93. Golder v. United Kingdom (1975), Series A, No. 18; (1979-80) 1 EHRR 524, ECHR.

94. Hewart, G. *The New Despotism*. London: Ernest Benn Limited, 1929. 308 p.

95. Inaugural Address of John F. Kennedy, January 20, 1961. URL: <https://www.jfklibrary.org/learn/about-jfk/historic-speeches/inaugural-address> (last accessed: 11.11.2024).

96. Joint opinion of the Venice Commission and the Directorate of Human Rights (DHR) of the Directorate General of Human Rights and Rule of Law (DGI) of the Council of Europe on the draft amendments to the Law ‘on the Judiciary and the Status of Judges’ and certain Laws on the activities of the Supreme Court and Judicial Authorities (draft Law no. 3711). CDL-AD(2020)022. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2020\)022-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2020)022-e) (last accessed: 11.11.2024).

97. Judiciary budget approved for 2021 (Germany). URL: <https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2020-12-07/germany-judiciary-budget-approved-for-2021/> (last accessed: 11.11.2024).

98. Justice in Europe: How Do EU Member States Compare? European Commission for the Efficiency of Justice. Council of Europe. 2020. 16 p. URL: <https://rm.coe.int/justice-in-europe-how-do-eu-member-states-compare-9789287189752-en/1680991e81> (last accessed: 11.11.2024).

99. Kūris E. Judges as Guardians of the Constitution: «Strict» or «Liberal» Interpretation. *Constitutional Justice in the New Millennium* (Vilnius, 4-7 September

2002). Strasbourg: European Commission for Democracy through Law, 2003. P. 47-70.

100. Lappi-Seppälä, T. (2015). Finland. In: Heller, K.J., Dubber, M.D. (eds) *The Handbook of Comparative Criminal Law*. Stanford University Press, Stanford, pp. 234-253.

101. Mak E. Judicial Self-Government in the Netherlands: Demarcating Autonomy. *German Law Journal*. 2018. Vol. 19. No. 7. P. 1801–1838.

102. Mosiello L. Italian Courts in the Wake of the Pandemic Storm. *Tijdschrift Modernisering Rechtspleging*. 2021. Is. 3. Pp. 75-84.

103. O'Brien P. Rationalising court services – reflections from Ireland. *International Journal for Court Administration*. 2017. No. 9(1). Pp. 22–34.

104. Oleksandr Volkov v. Ukraine. Judgment of the European Court of Human Rights of 19 November 2013. Application no. 21722/11. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115871> (last accessed: 11.11.2024).

105. Open Budget Survey 2019. International Budget Partnership. URL: <http://surl.li/nmmblij> (last accessed: 11.11.2024).

106. Opinion № 18 (2015) of the Consultative Council of European Judges «The position of the judiciary and its relation with the other powers of state in a modern democracy». URL: <https://rm.coe.int/1680747e1f> (last accessed: 11.11.2024).

107. Ordonnance n° 58-1270 du 22 décembre 1958 portant loi organique relative au statut de la magistrature. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000339259/> (last accessed: 11.11.2024).

108. Piana D. *Judicial Accountabilities in New Europe: From Rule of Law to Quality of Justice*. London, 2016. 252 p.

109. Regulation (EC) № 861/2007 of the European Parliament and the Council of 11 July 2007 establishing a European small claims procedure. *Official Journal of the European Union*. 2007. L 199, 31.07.2007. P. 1-22.

110. Rule of Law Report Country Chapter on the rule of law situation in Ukraine, 2021. Brussels, 20.7.2021 SWD(2021) 705 final. European Commission. URL: <http://surl.li/vudtol> (last accessed: 11.11.2024).

111. SAGACE: le service des requêtes en ligne. URL: <https://tribunaldigital.fr/outils-services/comment-regler-en-ligne-un-litige-avec-sagace/> (last accessed: 11.11.2024).
112. Seibert-Fohr A. *Judicial Independence in Transition*. Heidelberg, 2012. 1378 p.
113. Soliz Landivar A. *EU Judiciary Programme: The long walk towards independent, efficient and professional judiciaries in the Western Balkans*. HRRN Research Paper Series. 2021. № 1. 76 p.
114. *The 2020 EU Justice Scoreboard*. European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020. DOI:10.2838/71428 (last accessed: 11.11.2024).
115. *The Constitution of the Republic of Poland, 1997*. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm> (last accessed: 11.11.2024).
116. *The Culture of Judicial Independence: Conceptual Foundations and Practical Challenges* / Ed. by S. B. Burbank, B. Friedman. London : Martinus Nijhoff Publishers, 2011. 645 p.
117. *The European Network of Councils for the Judiciary (ENCJ)*. URL: <https://www.encj.eu/> (last accessed: 11.11.2024).
118. *The Lord Chief Justice's Report 2020*. URL: <http://surl.li/iobqqj> (last accessed: 11.11.2024).
119. *The Quality of Justice*. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). URL: <https://www.coe.int/en/web/cepej/cepej-work/quality-of-justice> (last accessed: 11.11.2024).
120. Tocqueville A. de. *Democracy in America* / trans. by H. Reeve. New York: George Adlard, 1838. Vol. I. 464 p.
121. Tomuschat C. *Democracy and the Rule of Law. The Dynamics of EU and International Law*. 2018. 403 p.
122. *Trust in institutions: Judiciary*. European Commission. URL: <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinionmobile/index.cfm/Chart/getChart/chartType/gridChart//themeKy/18/groupKy/88/savFile/10> (last accessed: 11.11.2024).

123. Uzelac A. *Judicial Reforms in Croatia: Bringing Civil Justice to Citizens. Reforms in the Judiciary System of the Republic of Croatia and the European Union Accession Requirements.* 2006. P. 35-52.

124. Velde, J. van der. *The Judiciary as a Public Service: Does it Work in The Netherlands?* *International Journal for Court Administration.* 2017. Vol. 8, No. 2. URL: <https://doi.org/10.18352/ijca.253> (last accessed: 11.11.2024).